

Demokrat Parti'nin Antalya'daki Faaliyetleri Üzerine 1947 Yılı CHP İstihbarat Raporları

Faysal MAYAK

Akdeniz Üniversitesi

MAYAK, Faysal, Demokrat Parti'nin Antalya'daki Faaliyetleri Üzerine 1947 Yılı CHP İstihbarat Raporları. *CTAD* Yıl 5, Sayı 10 (Güz 2009), 71-101.

Cumhuriyet Halk Partisi Antalya İl Örgütü, 1947 yılı içerisinde Demokrat Parti'nin Antalya'daki faaliyetlerini gözlemlemiş, bu şehirdeki Demokrat Parti toplantılarına kendi adamlarını muhbir olarak gönderip, neler konuştuklarını öğrenmeye çalışmıştır. İstihbarat elemanları düzenli biçimde raporlar yazarak, Demokrat Parti mensuplarının en ufak hareketlerini dahi gözden kaçırmamaya dikkat etmişlerdir. Yazılan bu raporlar daha sonra Genel Sekreterliğe gönderilerek, parti merkezinin de taşradaki gelişmelerden haberdar olması sağlanmıştır. Bu raporlar incelendiği zaman ulusal politik gelişmelerin taşrada nasıl algılandığı görülmektedir. Bu algıya bağlı olarak, bakanların taşra ziyaretlerinin ne gibi etkiler bıraktığı ve taşradaki Cumhuriyet Halk Partisi-Demokrat Parti rekabetinin ne ölçülere ulaştığı da tespit edilebilmektedir. Bu yıllarda çok partili hayata daha yeni geçmiş olan Türkiye'nin, buna alışma sürecinde neler yaşadığı yine bu raporlardan izlenebilmektedir. Bu istihbarat raporları, halkın, alışkın olduğu tek parti yönetiminden çok partili yönetime geçerken, siyasal eğilimlerindeki değişimleri algılamamıza ve siyasal düşünebilmenin Türkiye taşrasında geçirdiği evrimi de tespit ve yorumlamada önemli kaynaklar olarak durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Parti istihbarat raporu, CHP Antalya ve Burdur Bölge Müfettişliği, Feyzullah Uslu.

MAYAK, Faysal, 1947 Intelligence Reports of Republican People's Party on Democratic Party's Activities in Antalya. *CTAD* Year 5, Issue 10 (Fall 2009), 71-101.

Republican People's Party's Antalya provincial organization observed the political actions of Democratic Party in Antalya in 1947. They tried to learn what Democratic Party members talked by sending their own members to the meetings of Democratic Party. Intelligence staff regularly prepared observation reports and tried hard to see even normal actions of Democratic Party members. Then, those reports were sent to General Secretariat and it is provided to observe what is happening in suburbs by Head Office. When studied on that reports, it is seen that how the national happenings are understood by people in suburbs. In addition to that, we can understand the effects of minister visits and the degree of rivalry between Republican

People's Party and Democrat Party. It is also understood with those reports what happened in Turkey during multy-party system when Turkey just turned into that system. Those intelligence reports help us understood the trend change of people while turning into the multy-party system from the one-party system they had accustomed to.

Key Words: Republican People's Party, Democratic Party, party intelligence report, Republican People's Party's Antalya and Burdur Regional Inspectorship, Feyzullah Uslu.

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başarılı bir biçimde sonuçlandırıp yepyeni bir devlet kurduktan sonra, arka arkaya inkılâplar yaparak demokratik ve çağdaş bir toplum yaratmaya çalışmıştır. İnkılâpların tasarlanması, tasarlanıp kanun gücüyle uygulanması elbette hızlı gelişti fakat inkılâpların öznesi olan halkın, bu hıza ayak uydurması ve kısa sürede devrimleri benimsemesi mümkün müydü? Bunun belki de en güzel tecrübesini Türk halkı, çok partili hayata geçiş sürecinde yaşadı.. Gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gerekse Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübeleri, Türk halkının çoğulcu demokrasiye hemen uyum sağlayacak bilgi ve kültür birikimine sahip olmadığına yönelik sabit üzerine netice vermemişti; halkın "ilmî ve fikrî seviyesi" henüz olgunlaşmamıştı. Bu olgunlaşma nasıl sağlanacaktı öyleyse?¹

Bu iki denemeden sonra Atatürk çok partili hayata geçiş düşüncesini erteleyecek ve Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) demokrasinin Türkiye'de kök salması için bir laboratuvar olarak kullanacaktır. 1936 yılında gerçekleştirilen parti-devlet bütünleşmesi belki şartların zorlaması ile idi ama bunu laboratuvardaki çok partili demokrasi deneylerinde meydana gelen bir kaza olarak görmek mümkündür. Bu tarihten sonra CHP, parti olma vasfını yitirip herhangi bir resmî kurum olma özelliği taşımaya başlayacaktı.² Zira CHP hem Atatürk'ün hayatta olduğu süre boyunca hem de Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemde halkı, çok partili hayata hazırlamak yerine kendi tek parti oligarşisini de kuvvetlendirmeye çalıştığı malumdur. Devrimleri en iyi kavrayacak ve kollayacak kesim olarak düşündüğü bürokrat elit sınıf, zaman içerisinde halktan

¹ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübelerini de içine alarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin Türk politik hayatındaki yeri ve önemini inceleyen çalışmalar için bkz. Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 1999.

² Parti-devlet bütünleşmesi konusunda bkz. Cemil Koçak, "CHP-Devlet Kaynaşması (1936)", *Toplumsal Tarih*, Sayı 118 (Ekim 2003), s.74-79.

uzaklaşacak, halkı demokrasiye hazırlamak yerine, demokratik olmayan uygulamalar yapacaktır.

Türkiye, çok partili çoğulcu ve çok sesli demokratik hayata, hiç de demokratik olmayan 1946 seçimleri ile girerek önemli bir adım atmıştır. Burada İsmet İnönü'nün eski deneyimlerinin de etkisiyle kontrollü bir çok partili hayat başlatmak düşüncesinde olduğunu görmekteyiz. Zira İsmet İnönü 1945 yılında Meclisi açış konuşmasında, çok partili hayata geçileceğinin sinyallerini verecektir³

Muhtemelen seçimler bir taktik icabı usulsüz bir yöntemle gerçekleştirildi. İsmet İnönü, halkın CHP'ye karşı olan hoşnutsuzluğunun farkındaydı ve eğilimlerinin Demokrat Parti'ye (DP) olacağını bilmekteydi. Bu bilinçle hareket ederek bir kısım Demokrat Partili milletvekilinin meclise girmesi sağlandı ve bunlar kontrol altında tutularak, Türkiye'nin çok partili hayata ne kadar hazır olduğu görülmeye çalışıldı. O dönemin koşulları göz önünde tutulacak olursa, ne bir anda, "halkın iradesiyle de olsa" iktidar yeni partiye verilebilir ne de en ufak bir yanlışında parti kapatılabirdi. Biraz da "dünya ahvali" Türkiye'yi çok partili demokratik hayata zorluyordu ve bunu en sağlıklı biçimde bu şekilde yapmak mümkündü.⁴

Bahsedilen koşullar altında Türkiye, 1946 yılına girdi ve yapılan seçimler sonucunda artık meclisi iki parti paylaşıyordu. Türk parlamento hayatı bundan sonra yeni bir safhaya girmiş, muhalefet-iktidar çatışmaları doğmuş, söylemler biçim değiştirmeye, halka yönelik popülist faaliyetler biraz daha artmaya başlamıştır. Bu değişimden partilerin taşra örgütleri de nasibini almış, birbirlerinin taşradaki icraatlarını merak etmeye başlamış ve Anadolu'nun yerel politik yaşamına ayrı bir canlanma ve heyecan gelmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi ülkeyi tek parti olarak 1923-1946 arasında yönetmiş, belli bir disiplin ve teamüller çerçevesinde otoritesini kitlelere kabul ettirmiştir. 1946'dan sonra başlayan çok partili hayatla birlikte Halk Partisi de değişmek zorunda kalacaktır. Çünkü artık tek başlarına değillerdir ve meclisi paylaştıkları

³ İnönü şöyle söyleyecektir: "Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiç birinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksikimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır." İsmet İnönü'nün bu konuşması için bkz. *Milli Şef Cumburbaşkkanı İsmet İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi 7. Dönem, 3. Toplantısını Açış Söylevleri 1.XI.1945*, Ulus Müessesesi, Ankara, 1945, s. 11.

⁴ Türkiye'nin çok partili hayata geçişi hakkında bkz. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş, 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984; Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2001.

parti hiç de hafife alınmaması gereken bir parti gibi görünümünü vermektedir. Zaten bunu anladıkları için olsa gerek 1947’de yapılması gereken genel seçimin tarihini 21 Temmuz 1946’ya almışlardır. Bundan amaç, örgütlenmesini tamamlamadan Demokrat Parti’yi hazırlıksız yakalayıp herhangi bir seçim sürpriziyle karşılaşmamaktır.

İki partili siyasetle birlikte başlayan rekabet ortamında Cumhuriyet Halk Partisi’nin rakibini sıkı bir kontrol altına aldığını görmekteyiz. Faik Ahmet Barutçu anılarında, Demokrat Parti’nin gelişmesinin engellenmesi gerektiğini şu sözlerle ifade edecekti: “*Kurulduklar, kurulmalarını kolaylaştıran bu vazîfe idi. Ama inkişaflarını kolaylaştırmayalım. Kolaylaştıracak işlere müsaade buyurdunuz ne yapalım. Ben bugün Kastamonu parti müfettişinin raporunu okudum. Demokratların Kastamonu merkezîyle İnebolu kasabasında kuvvetli olduklarını söylüyor. Yayılma yolundadırlar. Bu yayılmayı kolaylaştıracak bir hava estirmek yolunun mahzurları küçümsenmemelidir.*”⁵ İşte Barutçu’nun bu sözlerinin bir sonucu olarak, gerek taşrada ve gerek merkezde Demokrat Partililer izlenecek, faaliyetleri, hakkında raporlar yazılacak ve hatta fişleneceklerdir. Fişlenen Demokrat Partililer arasında partinin kurucuları ve en önemli isimleri olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de vardır.⁶ Cumhuriyet Halk Partisi, bir taraftan köy ve mahalle muhtarlarına ev ev dolaşıp bölgelerindeki vatandaşların tamamını partiye kaydetme emri verirken⁷ diğer yandan istihbarat görevlileriyle Demokrat Parti’nin yerel kongrelerine ya da toplantılarına giderek konuşulanlar hakkında İstihbarat Raporları yazmışlardır.⁸

Bu makale CHP’nin Antalya İl Örgütü tarafından da tutulan İstihbarat Raporlarını ve özellikle 1943-1950 arasında CHP 7. ve 8. Dönem Manisa Milletvekili ve CHP Antalya ve Burdur Bölge Müfettişi Feyzullah Uslu’nun bazıları bu raporların ekli üst Yazılarından oluşan, yani teftiş evrakını kaynak almaktadır. Bu raporlar ve teftiş evrakı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde Cumhuriyet Halk Partisi Fonu’ndan elde edilmiştir. Biz Feyzullah Uslu’nun bu teftiş evrakını da istihbarî değerine bağlı olarak rapor değerinde kabul ettik ve makalenin başlığında ayrıca belirtme gereği duymadık. Diğer taraftan söz konusu bu istihbarat raporlarını tutan kişilerin isimleri malum değildir. İşin doğası herhâlde bunu gerektirmektedir. Mahallî seviyede iktidar partisinden

⁵ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar Millî Mücadeleden Demokrasiye*, Cilt 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 771.

⁶ Bu konuyla ilgili bir çalışma için bkz. Zafer Toprak, “Demokrasiye Geçerken Muhalefete Gözaltı, Fişler ve Fişlenenler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 53 (Mart 1998), s.4-9.

⁷ Recep Bilginer, *Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 57

⁸ Demokrat Parti de ilerleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi hakkında rapor yazacaktır. Antalya milletvekili Dr. Nazıfı Şerif Nabel söz konusu biçimde bir rapor yazmıştır. 21 Nisan 1952 tarihli rapor için bkz. Zafer Toprak, “Bir Muhalefetin Mikro Tarihi, Antalya 14 Nisan 1952”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 53, Mart 1998, ss.10-14. Aynı konuya değinen başka bir çalışma için bkz. Zafer Üskül, “Menderes ve Gülek’in Antalya Gezileri Bir Belge”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 14, Sayı 82 (Ekim 1990), s.17-21.

muhalef olana yönelen *surveillance* nasıl yapılabilmıştır? Köstebekler mi vardır? Yöntem bir tarafa eldeki raporların içeriği rapor sahibinin içinde *dakik* olduğunu göstermektedir. Çalışma bu kaynakların ışığında siyaseten çok partili süreçte değişen "hâllerin", taşradaki siyasal-toplumsal izdüşümünü Antalya'dan betimlemeyi, bir bakıma artık yalnız olmayan, rakipsiz olmayan CHP'nin, rakip olarak saydığı ve idrak edip bildiği Demokrat Parti'yi nasıl takip altına aldığını, esasta faaliyetlerini neden takip etme gereği duyduğunu, buna bağlı olarak merkez-taşra parti siyasetleri noktasında ne gibi tasarruflarda bulunduğunu açıklamaya çalışacaktır. Yine bu açıklamada, eldeki rapor/yazı sahiplerinin merkez parti örgütüne hitaben, ulusal ve yerel politik arenaya yeni ve taze katılan, heyecanlı, bu muhalif parti temsiliyetine "aldananları" (devrin jargonunu kullanırsak 'halk kalabalıkları'nı) yeniden kendilerine çekme, kazanma mesainde ne yapmalı? sorusuna verdikleri cevapları da sunmaya çalışacaktır. Makale yine Antalya'da her politik platformda (kongre, toplantı, seçim) muhatapları karşısında dünya görüşleri ayrılmış siyasal aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini *panoptique* gücüyle iktidar dairelerini biri veya öteki olarak koruma, muhafaza etme, yoksa inşa etme ya da var olan bu daire dar ise genişletme yollarını bulmak ve gerçekleştirmek üzere verdikleri taşra Antalya'da siyasal iktidar mücadelesini de anlama denemesi olacaktır.

1947 Yılı CHP Antalya İl Örgütü İstihbarat Raporları ya da DP Faaliyetlerinin Dakik Takibi

Antalya'da da Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrat Parti'ye yönelen istihbaratın 1947 yılının başından itibaren yapıldığını eldeki arşiv belgelerinden anlamaktayız. Demokrat Parti Türk siyasal hayatına girdikten sonra şubelerinden birisini de Antalya'da açmıştır. Antalya Demokrat Parti örgütünün çalışmalarında en önemli iki isim İl Başkanı Ahmet Tekelioğlu ve İl İdare Kurulu üyelerinden Akif Sarıoğlu'dur. Halk Partisi tarafından yazılan istihbarat raporlarında daha ziyade bu iki ismin konuşmalarına yer verilmiştir. CHP Antalya ve Burdur Bölge Müfettişi⁹ Feyzullah Uslu¹⁰ da (d.1905 Manisa-1980)

⁹ Cumhuriyet Halk Partisi 1925 yılında il örgütlerini toplam 14 mıntıkaya ayırmış ve her mıntıkanın başına bir müfettiş getirmiştir. Parti örgütünün teftiş ve kontrolü hakkında da 1931 yılında 'Cumhuriyet Halk Fırkası Teftiş Raporu' yayımlanmıştır. Bu rapor teftiş işlerinin nasıl yürütüleceği konusunda müfettişlere yol göstermektedir. Parti müfettişliği sistemiyle ilgili olarak, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu dönemde 20 parti müfettişi ve bunların görev yerleri belirlenmiştir. Müfettiş sayısı, 1940 yılında önce 25'e, daha sonra 26'ya çıkarılmıştır. Arıntılı bilgi için bkz. Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.244-247; Cemil Koçak, "Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği", *Tarik Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 1992, ss.459-494; Murat Metinsoy, "Erken Cumhuriyet Döneminde 'Mebus'ların' İntihap Dairesi' ve 'Teftiş Bölgesi' Raporları", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 3 (Bahar 2006), ss. 103-169. Bu iki çalışmanın dışında daha spesifik bir örnek olması açısından Faysal Mayak, "Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütünün Çalışmaları (1935), *Çağdaş Türkiye*

Antalya'daki siyasî gelişmeleri Genel Sekreterliğe düzenli bir teftiş evrakı bırakarak iletmiştir. Gerek Feyzullah Uslu'nun kendi partisi ve Demokrat Parti hakkındaki izlenimleri ve gerekse diğer istihbarat raporları iktidar-muhalefet gerginliğinin taşradaki resmini bize çizmektedir.

Müfettiş Feyzullah Uslu, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne 13.2.1947 tarihli kaleme aldığı Yazıda Antalya'daki Demokrat Parti gücünü kırmak amacıyla planlı bir strateji izlediğini belirtmiştir. O dönemin siyasî rekabetini halk düzeyinde görebilmek amacıyla Uslu'nun izlediği stratejisini kendi cümleleriyle aynen buraya alıyoruz:

Harekete geçmek için, yürüyeceğim yolu seçmek için çok düşündüm. Düşüne düşünce aynı yolu tutmak kararına vardım. Başarı için halkın arasına karışmak, vesileler bulup bahsi günlük konulara getirip heyecanlı ve çok samimi konuşmak, kimseyi kötülemeden bazı vakalardan üzülerken bahsedip hükmü dinleyicilere verdirmek, dinleyicilerin hislerine hitap ederek milli heyecanlarını tahrik etmek ve bu suretle tam olgunlaştırılan ruhlara hakikati aşlamak icap ettiğini gördüm. Ve böyle hareket ettim. Parti binamızın dört duvarı arasına sıkışıp kalmaktan kaçındım. Günün tabiri ile halk kalabalıkları arasında, çarşıda pazarda köprü başları kurmaya çalıştım. Bu yerlere sık sık gittim. Gittikçe genişleyen dinleyicilere arz ettiğim yoldan yürüyerek telkinlerimi yaptım.¹¹

Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt IV, Sayı 15 (Güz 2007), ss. 191-219. Celal Bayar'a göre de CHP, Demokrat Parti'nin hızla büyümesine önlem olarak, ülkeyi 23 bölgeye ayırmış ve her birine parti müfettişi göndermiştir. Bu parti müfettişlerinin görevleri ise gittikleri bölgede Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye geçişleri engellemek ve illerde devlet idaresini Demokrat Parti'ye karşı kullanmaktır. Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, b.y.y, b.t.y, s.50.

¹⁰ Bir hukuk adamı olduğunu bildiğimiz Uslu hakkında herhangi bir yerde bir bilgiye erişemedik. Elektronik ortam bilgilerinin ise kullanmayı tercih etmedik. Öte yandan 1960'da Yargıtay üyeliğine tayin edildiğini bir arşiv belgesinden biliyoruz. Esas tespitimiz ise, tek parti yönetimi sırasında onun Adliye Vekâletince inceleme yapmak üzere Belçika'ya gönderilmiş olduğu ve bu inceleme gezisinin sonunda bir kitap kaleme aldığıdır: *Belçika Adliye Teşkilatı*, Yazan: İzmir Ticaret Mahkemesi Azası Feyzullah Uslu, Bilgi Matbaası, İzmir, 1939, 129s. Feyzullah Uslu, Belçika'da bulunduğu süre içerisinde Belçika adli teşkilâtı hakkında çeşitli notlar tutmuştur. Daha sonra bu notları birleştirerek sözkonusu kitabı yazmıştır. Uslu, eseri iki bölümde ele almış, birinci bölümde Belçika adli teşkilâtına esas olan kanunlara ve bunların uygulama biçimlerine yer vermiş, ikinci bölümü de yine ikiye ayrılarak ilkinde hukuk mahkemelerine, ikincisinde de ceza mahkemelerine ait bilgiler vermiştir.

¹¹ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 13.2.1947 tarihli Yazısı, s.7. Uslu'nun bu tespiti çok yerindedir. Çünkü Demokrat Parti, kuruluşundan başlamak üzere, örgütlenme ve 1946 seçimleri sürecinde, taşranın en ücra köşelerine kadar giderek halkla yakınlık kurmuştur ki, bu halkın gözündeki prestijini yükseltmiştir. Nil Türker Tekin, "1946 Seçimlerinde Propaganda Tek Parti Döneminin Sonu", *Toplumsal Tarih*, Sayı 106 (Ekim 2002), s.66-70. Bu görüşü destekler nitelikte Cem Eroğul da şunları yazmıştır: "Bir yandan da Demokrat yöneticiler durmadan dolaşıp halkla temas kuruyorlardı. CHP ise bu yeni üsluba kendisini bir türlü uyduramıyordu. En çok yaptıkları: halkevlerinde, çeşitli meslek temsilcileriyle temaslar. Yani, hala iki derecelilik zihniyetini sürdürüyorlardı. Hiç şüphe yok ki, halkla yüz yüze temastaki bu acemilik ve Demokratların bu husustaki başarılarından duyulan kıskançlık, Halk Partisi'ni, muhalefete karşı daha da haşın davranmaya itiyordu. Fakat bu sertlik cevapsız kalmıyordu. Demokrat Parti yöneticileri memleketi bucak bucak dolaşıyorlar ve her fırsatta kalabalık toplantılar düzenliyorlardı. Buralarda konuşmalar yapılıyor ve iktidar partisine şiddetle çatılıyor." Bkz.

Uslu'nun bu söylediklerinden de anlaşıldığı üzere, Cumhuriyet Halk Partisi "halk kalabalıkları" arasına karışmayı kendisi belirtmese de, 1946'dan sonra bir rakip olarak Demokrat Parti karşısına çıkınca, onun sayesinde bu kalabalıkları itibara almaya başlamıştır. Halkın sorunlarını "Parti binamızın dört duvarı arasına sıkışıp kalmaktan" göremeyen CHP taşra yönetimleri bundan sonra, halkla iç içe olması gerektiğinin farkına varacaktır.

Uslu bahsettiği bu çalışmalarını yaparken belirli isimlerden de önemli yardımlar gördüğünü ifade etmiştir. Bu isimler arasında, partili olmakla beraber ne il ve ne de ilçe idare kurullarında üye olmayan tüccarlardan Hüseyin Ülgen, Mehmet Bayraktar, Hüseyin Ak ve Mustafa Kasapoğlu bulunmaktadır. Vali Sadri Aka ve Emniyet Müdürü İsmail Küntay da Feyzullah Uslu'ya yardımlarda bulunmuşlardır. Yine Uslu'nun yazısından öğrendiğimiz üzere o dönemde Serik, Korkuteli ve Elmalı ilçelerinde Demokrat Parti teşkilâtı kurulmuştur. Uslu'nun Genel Sekreterlik'ten ayrıca bir isteği vardır; Elmalılı olan milletvekili Niyazi Aksu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kış tatiline girdiği günlerde Elmalı'ya gelip bir haftasını orada geçirmelidir. Böylece zaman zaman Elmalı'da Halk Partisi'ne karşı oluşan hoşnutsuzluğun gerçek sebepleri öğrenilmiş olur.¹² Bu çerçevede Demokrat Parti'nin Antalya'da güçlenmesini engellemek için Feyzullah Uslu Genel Sekreterliğe tavsiyesi vurguludur: "*Antalya'nın sayın milletvekilleri kış tatilinden faydalanarak seçim bölgelerine teşrif ederler, zaman ve havanın imkanları nispetinde gezilerini yapar, halkla konuşurlar, seçmenlerinin hatırlarını sorarlar, günün mevzularına temas ederlerse Demokrat Parti faaliyetini önleme ve halkın partimize bağlılığını arttırma bakımından çok faydalı ve yerinde hareket etmiş olurlar.*" Uslu biraz da yaptığı çalışmaları övmek amacıyla şunları yazmıştır; "*...halk yağınlarında iktidar partisi aleyhine ve diğerlerinin lehine hakim olan bazı kuvvetlere karşı koyabilmek için diğerlerinden daha çok didinmek zorunda olduğumuzca, Arap huy ve karakterinin çok müessir olduğu görünen Antalya'ya has hususiyetleri göz önünden ayırmamak icap ettiğine kâniyim. Ciddan Antalya önemli muntakalarımızdan birini teşkil etmektedir. Durmadan gece ve gündüz çalışıyorum. Ve çalışıyoruz.*"¹³ Elbette Feyzullah Uslu, Antalya halkının politik davranışlarına yansiyabileceğini düşündüğü bu 'müessir Arap huy ve karakteri'nin neden ibaret olduğuna bir açıklık getirmiyor!..

Cumhuriyet Halk Partisi'nin istihbarat görevlileri Antalya il merkezindeki Demokrat Parti toplantılarına katılmışlar ve bu toplantılardaki tartışılan konuları daha sonra birer rapor hâlinde sunmuşlardır. Bu raporlardan biri 26.1.1947 tarihlidir. Demokrat Parti'nin o dönemdeki Antalya İl Başkanı olan Ahmet

Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.26. Demokrat Parti'nin halka yakınlığı ile ilgili benzer bir görüş için de bkz. Bekir Tünay, *Menderes Devri Anıları, Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım*, Nilüfer Matbaacılık, İstanbul, b.t.y., s.38-39.

¹² BCA 490.01/620.35.1; Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 13.2.1947 tarihli Yazısı, s.10, 12.

¹³ Aynı Yazı, s.12, 14.

Tekelioğlu toplantıyı yönetmiştir. Parti il başkanı ile birlikte Antalya İlçe Başkanı Salih Özalp da toplantıda konuşmuş ve bunlar rapora kaydedilmiştir.

Bu istihbarat raporunda belirtildiği üzere Ahmet Tekelioğlu, çalışma arkadaşlarına yönelik eleştirilerde bulunmuş, partili arkadaşlarının çalışmalarını noksan gördüğünü belirtmiş, partiye ilk başlarda sarıldıkları gibi şimdi sarılmadıklarını, gevşemiş bir vaziyette bulduklarını söylemiştir. İktidar partisi ise eski tembelliğini bırakmış, bütün hükümet görevleriyle canlı ve faal bir hâldedir. Tekelioğlu'na göre, kendileri de partiye maddî yardımda bulunmalı, aidat toplamalı ve hariçten insan kazanmaya çalışmalıdır. Her yerde hatta kahvelerde bile her partili Demokrat Parti propagandası yaparak taraftar toplamalıdır. Tekelioğlu öyle ümitvârdır ki, bir gün iktidara geleceğini ve şimdiki iktidardan hesap soracaklarını da söylemiştir. Ancak bu hesap sorma, onları ezmekle değil saygı göstermekle olacaktır.¹⁴ Demokrat Parti'de ise katiyen husumet yoktur ve yeni kurulacak partiler de bu mantıkla hareket etmelidir.¹⁵

Ahmet Tekelioğlu'nun bu konuşmasından sonra toplantıda bulunanlardan biri Parti Genel Kongresi'nde nelerin konuşulduğunu sormuş ve Salih Özalp bu soruyu kongrede geleceğin bireysel özgürlüklerden doğacağı,¹⁶ bireye ve kanunlara saygı gösterilmesi icap ettiğini ve bu sebeple anayasaya aykırı kanunları (meselâ Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu¹⁷ ile Cemiyetler Kanunu) kaldırmak gerektiğinin üzerinde durulduğunu belirtmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yine Genel Kongre'de İzmir delegesi Osman Kapanı'nın Cumhuriyet Halk Partisi'nin devletçi ekonomi anlayışına atıfta bulunarak şunları söylediği de kaydedilmiştir:

¹⁴ Her ne kadar Demokrat Partililer iktidara gelmeden önce bu olgun açıklamalarda bulunmuşlarsa da iktidar sonrası aynı olgunluğu gösterememişlerdir. Balıkesir'in Balya ilçesinde 14.10.1950 tarihinde Demokrat Parti il başkanı Tayyar Altuğ, idare kurulundan Vasıf Çöken ve Ahmet Erдің kulübe giderek İsmet İnönü'nün resmini duvardan indirmiş, büstünü de kırmışlardır. Aynı şekilde Dursunbey ilçesinde de Demokrat Parti başkanı belediye giderek İsmet İnönü'nün resmini indirtmiştir. Balıkesir Halkevi'nin önünde bulunan İsmet İnönü'nün büstünü kırmak isteyen iki şahsa karşı Cumhuriyet Halk Partililer gerekli önlemleri almışlardır. BCA 490.01/620.35.1; Balıkesir Bölge Müfettişi ve Amasya Milletvekili Ahmet Eymir'in CHP Genel Sekreterliği'ne 18.10.1950 tarihli Yazısı.

¹⁵ BCA 490.01/620.35.1, 26.1.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1.

¹⁶ Demokrat Parti'nin Tevfik Çavdar'ın ifadesiyle "yığınlara mal olmuş" bir muhalefet partisi olarak çıktığı 7 Ocak 1947'de yapılan genel kongresi ve Demokrat Parti'nin Türk siyasî hayatı içerisindeki faaliyetleri için bkz. Tevfik Çavdar, "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, 1983, s.2060-2075; M.Serhan Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Yayınları, İstanbul, 2001; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

¹⁷ 4 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı bu kanunun tartışmalı olan 18. maddesi ('vatandaşın polis tarafından hiçbir sebep göstermeye gerek kalmadan günlerce nezaret altına alınması') 20 Şubat 1948 tarih ve 5188 sayılı yasa ile kaldırılmıştır. Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.320.

Bir kişinin başkasına yüz lira borcu var. Borçlu bulunan beş lirasını veriyor diğerini vermiyor. İşte Halk Partisi de bu millete borçlu olduğu şeylerden, vaatlerinden ancak bir cüzünü yapıyor diğerlerini yapmıyor. İşte bu parti böylece bir dolandırıcı vaziyetindedir. Halk Partisi'nin devletçilik umdesine tutunuyorum. Bugün bir fert fabrika kursa hükümet ona el koyar. Elektrik şirketi evvelce fertlerde iken belediye aldı. Bir bahçe alsak tarım bakanlığı el koyar.¹⁸

1947 yılının Ocak ayı içerisinde Feyzullah Uslu'nun Elmalı CHP İlçe İdare Kurulu Başkanlığı ile Demokrat Parti Kongresi hakkında da yazıştığını görmekteyiz. Söz konusu kongre Elmalı'da 23.12.1946 tarihinde yapılmış, kongreye şehir ve köylerden birçok kişi katılmıştır. Hatta Elmalı Demokrat Parti üyeleri Elmalı CHP İlçe Örgütü'nden, bu kongreyi yapmak amacıyla Halkevi binasının tahsisini istemişlerdir. Bu istek üzerine Uslu, Demokrat Parti Elmalı İlçe Başkanlığı'ndan anlaşılan daha detaylı bilgi istemekte ve kendisine aşağıdaki soruların cevaplarının gönderilmesini rica etmekteydi. Yine anlaşılan o ki , Uslu bu kongreyi fırsat bilerek, bir taşla bir kaç kuş vurmak istemiştir. Sorular çarpıcıdır, DP'nin ilçe yapılanmasına yönelik ayrıntılı bilginin edinilmesi için bu bina tahsisi talebi ilk elden araçsal zemin olmuş gibidir.¹⁹

- 1.Kongre için binayı isteyen kimdir?
2. Kongrelerine kaç kişi iştirak etmiştir?
3. İştirak edenlerden şehirli olanlar kaç kişidir ve kalite bakımından önem derecesi nedir?
- 4.Hangi köylerden ve kimler iştirak etmiştir?Önem derecesi nedir?
5. Yaptıkları kongrenin muhitinizde bıraktığı tesir derecesi nedir?
6. Bu kadar toplulukla kongre yapabileceklerini evvelden tahmin eder miydiniz?
7. Bu toplanma eski hareketlerinin bir neticesi midir yoksa ilçeniz dahilinde eskiyi destekleyen ve kuvvetini artıran yeni bir hamle mi var?
- 8.Kongreye takaddüm eden günlerde 18 ile 21 (Aralık) arasında Elmalı'ya gelmiş olan Bay Osman Yerebakan, Bay Zeki Yantaç, Bay Badik Hafız'ın bu kongre işi ile ilgileri derecesi nedir? Bu işte ne gibi rolleri olmuştur? Kimlerle ve ne mahiyette temaslarda bulunmuşlardır?

Feyzullah Uslu'nun özellikle son sorusu dikkat çekicidir. Zira Uslu bu soruyu sorduktan sonra; Zeki Yantaç'ın Demokrat Partili olduğunun herkesçe bilindiğini ama Osman Yerebakan'ın kendisiyle yaptığı her konuşmada Halk Partili olduğu vurgusunu yaptığını eklemiştir.²⁰ Bu da göstermektedir ki Uslu,

¹⁸ BCA 490.01/620.35.1, 26.1.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1-2. Çok Partili hayata geçişte halk dinamiklerinin etkisini inceleyen bir çalışma için bkz. M.Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", *Toplum ve Bilim*, Sayı 106, 2006, s.174-191.

¹⁹ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun Elmalı CHP İlçe İdare Kurulu Başkanlığı'na 3.1.1947 tarihli Yazısı, s.1-2.

²⁰ Aynı Yazı, s.2.

tek tek sahada hareketli fertlerin çalışmalarını takip etmekte ve onlar hakkında bilgi toplamaya çalışmaktadır. Bazı kimselerin de parti taraftarlığı noktasında mütereddit (ikili?) oldukları sonucu ortaya çıkmakta, bir taraftan Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlılıklarını vurgularken diğer taraftan da Demokrat Parti faaliyetlerine katıldıkları anlaşılmaktadır.

Feyzullah Uslu sorularına yanıt ararken, kongreye katılanların toplumsal statülerini de öğrenmeye çalışmıştır. Kongreye şehirli vatandaşların çok sayıda katılmış olmasını bilmek Cumhuriyet Halk Partisi için önemlidir. Çünkü Halk Partisi'nin tabanı şehirli eşraf ve bürokrat-elitlerdir. Eğer bunlar Demokrat Parti kongrelerine sayıca fazla miktarda katılmaya başlamışlarsa, Halk Partisi'nin ana unsurları Demokrat Parti'ye kayıyor demektir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi'nin gözünde Demokrat Parti tabanı, eğitimsiz köylü kesime dayanmaktadır. Kongrede köylü vatandaşların sayısının çok olması, Cumhuriyet Halk Partisi tabanının Demokrat Parti'ye kaymadığını göstermektedir. Bu düşünceden hareketle Feyzullah Uslu sadece Elmalı'da değil Antalya'nın merkezinde de partiler arası bu hareketliliğin, kaymaların ne seviyede olduğunu anlamaya çalışmıştır.

Demokrat Parti Antalya İl Örgütü'nün başka bir toplantısına daha giden istihbarat görevlisi burada konuşulanları da kayda geçirmiştir. 7.2.1947 Cuma günü akşam saat 19.15'te Demokrat Parti Kışla Mahallesi ocak binasında yapılan toplantıya 60-70 kadar kişi katılmıştır. İl İdare Kurulu üyelerinden olan Akif Sarıoğlu'nun söyledikleri raporun ilgi çeken kısmını oluşturmaktadır. Sarıoğlu, partili arkadaşlarının kahve ve gazino gibi yerlerde kağıt oynamakla vakit geçireceklerine ocaklara giderek parti hakkında konuşmalarının daha iyi olacağını söylemiştir. Bundan sonra ocakların açık olacağını belirten Sarıoğlu, maddi yetersizliklerden ötürü dar mekânlarda çalıştıklarını, bunun üstesinden gelmek için fedâkar partililerin günde beş kuruş ve haftada bir sigara parasına karşılık gelen bir miktarı partiye verebileceklerini vurgulamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise yirmi yıldan beri hem midelerini hem de keselerini doldurduğunu, mevki sahibi olan Halk Partililerin fabrikatörlerle, müteahhitlerle işbirliği yaptıklarını, yetki sahibi oldukları için istediklerini gerçekleştirdiklerini dile getirmiştir. Kendi partili arkadaşlarını olduğu kadar Sarıoğlu, mide-kese ilişkisini kuran CHP'nin taşra parti temsiliyetini de indirgeyici bir biçimde eleştirir.²¹

²¹ BCA 490.01./620.35.1, 7.2.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1. Kuruluş aşamasında Demokrat Parti'nin ne gibi sıkıntılar çektiğine örnek olması açısından İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in [*Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, İstanbul, 1948] tecrübesi fikir verebilir: "Partinin İstanbul teşkilatı, vazifesine başlamış olmakla beraber maddi ve manevi her vasıttan mahrum, çırcıplak bir halde idi. Paramız yok, yerimiz yok, bizlerle çalışacak arkadaşımız yoktu. Bir an evvel iş yapabilmek için Karaköy Palas'taki yazıhanenin bir kısmını geçici surette partiye tahsis etmiştik...Memlekette böyle işler için faydalı arkadaş bulmak da para kadar güçlük ihsas ediyordu. Hiçbirimizin siyasi faaliyette yeri olmadığı için, kendilerine müracaat edecek tanıdıklarımız da pek

Bu toplantının dikkat çeken yönü ise gerek Tekelioğlu ve Sarıoğlu'nun gerekse katılımcıların partinin dağılacağı²² yönünde dedikodulara vurgu yapmasıdır. Ahmet Tekelioğlu, partiden ayrılmanın olduğu yönündeki propagandalara karşı uyanık olmaları gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca şimdiye kadar sadece 14 kişi partiden ayrılmıştır ve üstelik bunların 6'sı kayıtlı bile değildir. Ankara'ya gittiklerini söyleyen Tekelioğlu, özellikle Celal Bayar'dan, bu işi sonuna kadar götüreceği yönünde yemin aldıklarını belirtmiştir. Aynı toplantıda Sarıoğlu konuşma yaparken bir partinin ayağa kalkarak; Demokrat Parti'nin defterinin dürüleceğini ve bazı kimselerin istifa edeceklerini söylemesi üzerine Sarıoğlu; bu tür dedikodulara kulak kabartmanın yanlış olduğunu, zamanı gelince asıl Cumhuriyet Halk Partisi'nin defterinin dürüleceğini söylemiştir.²³

Demokrat Parti-Cumhuriyet Halk Partisi rekabeti konusunda ciddi tespitlerde bulunan ve dönemin siyasî atmosferini Türk köylüsü ve siyaset ilişkisinde açık yürekli, kendi açısından gerçekçi ve fakat daha ilk cümlesindeki hükmüyle mevcut bir fikr-i sabitle değerlendiren Müfettiş Fezullah Uslu'nun görüşlerini de kaydedilmelidir. Uslu'nun ilk tespiti Demokrat Parti'den istifaların ve Halk Partisi'ne geçişlerin nedenleri üzerinedir. Buna göre; yakında başlayacak olan Köy Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Seçimi istifa hareketlerini hızlandırmıştır. Uslu'nun konuyla ilgili olarak şunları yazdığını görmekteyiz; “*Cabil kurnaz köylü her işinin Hükümetle olacağını, onunla başlayıp onunla biteceğini, Halk Partisi Hükümetinin karşısına Demokrat Partili olarak çıkmanın adeta ayıp olacağını veyahut Demokrat Partiye mensup olarak kaldığı müddetçe belki de muhtar dahi seçilemeyeceğini zan ederek Hükümete yaklaşmayı sağlamak için bu hareketi yapmış olmaları, Demokrat Parti'den istifa edenlerin arasında bu saikle hareket etmiş olanların bulunması ihtimalini hesaba katmak lazımdır sanırım.*”²⁴ Fezullah Uslu'nun bu yazdıklarında da köylülerin ikili oynadıklarına dair bir hava sezildiği aşikârdır. Tabii söylemeye gerek yok, CHP için köylü yine, inkılâpçı ve halkçı söylemiyle çelişir bir tertipte güvenilirmez bir temsiliyettir. Köylü tabanın sair partiler için de (1950 ve sonrası siyasî parti araştırmaları noktasında) neyi temsil ettiğinin incelenmesi ayrı çalışmaları da gerektirmektedir. Fakat bu anlatı dahi CHP'nin taşrada yürüttüğü siyasette ve merkezin güç demek olduğu bir dairede köylünün hâlâ merkezin çekimi içinde kalmayı yeğleyeceğine dair sarsılmayan kanaatine işaret eder.

az bulunuyor, onların en namuslu ve en faziletli de bizimle beraber çalışmaktan çekiniyor, meydana çıkmaktan korkuyordu.” Bkz. Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s.170.

²² Demokrat Parti içerisindeki çekişmeleri ve anlaşmazlıkları daha yakından görmek için olduğu kadar liberal gelenekteki siyasî faaliyeti ve söylemiyle öne çıkan Samet Ağaoğlu külliyyatı okunabilir. Bkz. Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, Yay. Haz. Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

²³ BCA 490.01/620.35.1, 7.2.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1-2.

²⁴ BCA 490.01/620.35.1, Fezullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 2.4.1947 tarihli Yazısı, s. 2.

Demokrat Parti'den istifa edip Halk Partisi'ne geçen köylü vatandaşlar, bunu Halk Partisi'ne bağlılıklarından ya da Demokrat Parti'yi beğenmediklerinden değil kendi çıkarlarını düşündükleri için yapmışlardır.

Uslu'nun aynı Yazısında üzerinde durduğu bir diğer mesele de, Demokrat Parti'nin Antalya ve Burdur'da yine Köy Muhtar ve İhtiyar Heyetleri Seçimi'ne apaçık iştirak etmemiş olmasıdır. Uslu'ya göre Demokrat Partililer seçimleri kazanacaklarından, mücadelelerinin olumlu sonuç vereceğinden emin değillerdir. Bir de seçim masraflarının üstesinden gelecek maddi imkânlardan yoksunlardır. Ancak Demokrat Partililer iyi bir strateji uygulayarak o köyün herkesçe sevilen, sözü geçen adamlarını bulup saflarına almışlardır.²⁵ Demokrat Parti'nin Türk siyasetine girmesiyle birlikte halkın politik aksiyonları da değişim göstermiştir. Mahkemeye kızan, öğretmene kızan ya da taleplerinin cevapsız kalmasından öfkelenen köylü, artık tepkiseldir, Demokrat Parti'ye geçmekte ama sonradan sorunuyla ilgilenildiğinde yeniden Halk Partisi'ne dönmektedir. İşte Demokrat Partililer bunu bildiklerinden, ne de olsa seçimden sonra kendi safına çekerim düşüncesiyle olsa gerek köy muhtar seçimlerine çok randımanlı hazırlanmamışlardır.

Demokrat Parti üyesi iken Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçen bazı kimselerin siyasî fırsatçı davranışını resmeden ve bu yönde hükmeden bir istihbarat raporundan öğrendiğimize göre; böyle davrananlardan biri olan Süleyman Kaçaralı, Ahmet Tekelioğlu'nun yazıhanesinde Gerişli Mehmet Ağa, Marangoz Abdullah ve Seyit Ali Pamir ile görüşmüştür. CHP'ye geçmiş olmasına rağmen Süleyman Kaçaralı sık sık Demokrat Partililerle temas hâlinindedir.²⁶ İstihbarat raporlarının bir kısmında kişilerin takip edilip kimlerle görüştiklerine yönelik bilgiler de vardır. 19.3.1947 Çarşamba günü Dr. Burhan saat 10.30'da evinden çıkıp önce kitapçı Hayret'e (Demokrat Parti'nin faal üyesidir) oradan da Yanyalı Mustafa'ya uğrayarak belediyeye gitmiş ve dönüşte Zincirli Han'da Demokratlardan Tuzcu Remzi ve Marangoz Mehmet tarafından karşılanarak birbirlerine sarılmışlardır. Daha sonra belediye araba durağına geldiğinde Demokratlardan Kuzu Haydar, Kaçaralı Süleyman'ın oğlu Mustafa, Belediye varidat memuru Halis ve Deli Cemal'le görüştükten sonra 7 nolu araba ile evine gitmiştir.²⁷

²⁵ Aynı Yazı, s.4. Köy Muhtar ve İhtiyar Heyeti Seçiminde Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasındaki gerilim artmıştır. Celal Bayar, İzmir'de basına verdiği bir demeçte konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Muhtar seçimlerinde yapılan müdahale ve kanunsuzlukların asıl gayesinin Demokrat Parti'nin köy teşkilatını dağıtmak ve zayıflatmak olduğu inkâr kabul etmez bir hakikattir." Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Aşaklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 30.

²⁶ BCA 490.01/620.35.1, 15.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1.

²⁷ BCA 490.01/620.35.1, 20.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.5.

Celal Bayar'ın Antalya Ziyareti Söylentisi Üzerine Müfettiş Feyzullah Uslu'nun Teftiş Evrakı ile İstihbarat Raporları

Bölge Müfettişi Feyzullah Uslu'nun, Genel Sekreterliğe yazdığı 25.3.1947 tarihli Yazısında Demokrat Parti'nin Antalya'da yaşadığı çöküş sürecini ve Celal Bayar'ın Antalya'ya geleceğine dair dedikoduları ele aldığını görmekteyiz. Uslu'nun ifadelerine göre; Antalya'nın ilçelerinde ve merkezinde baş gösteren çöküntü ve çözüntü, Demokrat Parti il idarecilerini karamsarlığa düşürmemiş bilakis daha fazla çalışmalarında kamçılayıcı olmuştur. Kendilerine yarayan günlük dedikodulardan en azamî biçimde faydalanmışlardır. Hatta çözüntülerini önleyebilmek için Celal Bayar'a başvurarak Antalya'ya davet etmişlerdir. Antalya'da Demokrat Partililerin gösterdiği hummalı çalışmalar bu seyahatin gerçekleşeceği izlenimini vermiştir.²⁸ Feyzullah Uslu, tüm bu gelişmeleri takip ettiklerini, nasıl ve ne amaçla rapora dönüştürdüklerini şöyle açıklamıştır:

Hemen her hafta yaptıkları ve hafta arasında da yaptıkları toplantılara ait ve Demokrat Parti mahfillerindeki konuşmalara ve halk arasına yayılan söylentilere dair istihbarat rapor örnekleri ilişiktir. Bu raporlar Antalya vilâyet merkezindeki Demokrat Partililerin ne şekilde çalıştıklarını ve nelerden faydalanarak halkı nasıl bir yola sürüklemek istediklerini, masum halkın safiyetinden faydalanarak ne büyük yalanlarla onları aldatmaya ve kandırmaya çalıştıklarını ve Celal Bayar'ın Antalya'ya gelmesinden neler beklediklerini ve misafirlerini karşılamak için nasıl hazırlandıklarını ve etrafındakileri törene iştirak ettirmek için ne yalanlar uydurduklarını gösterme bakımından hususi önemi haizdirler. Celal Bayar'ın Antalya'ya gelmesinden faydalanarak partilerindeki çözüntüyü önlemeye ve partilerinin inanlarını arttırmaya ve nümayişimsi karşılamalarla, alayişle, gürültü ve velveleyle sarsıntıyı durdurmaya çalışmaktadırlar.²⁹

Feyzullah Uslu durumu, yani DP'nin Antalya'daki "çözüntü"sünü durdurmak üzere partililerin 'masum halkın safiyetinden faydalanarak ne büyük yalanlarla onları aldatmaya ve kandırmaya çalıştıklarını' bu şekilde açıkladıktan sonra, kendilerinin de bu çalışmalara karşı "boş durmadıklarını", Celal Bayar'ın sözde ziyaretini istismar ederek 'yalan'a, 'alayiş'e, 'gürültü'ye, 'velve'le'ye yaslandıklarını, meselenin aslının hiç de görüldüğü gibi olmadığına dair görüşüyle betimleyecek; kendilerinin ise halk psikolojisini de hesaba katarak bu

²⁸ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 25.3.1947 tarihli Yazısı, s.4. Parti ileri gelenlerinin işlerin iyi gitmediği zamanlarda taşra ziyaretlerinde bulunmaları kötü gidişin durdurulmasına en iyi çözüm olarak görülmüştür. Cumhuriyet Halk Partisi iktidar yıllarında buna ihtiyaç duymamıştır ama roller değişip de Halk Partisi muhalefet geçince aynı yola onlar da başvuracaklardır. 1952'de CHP Antalya İl Başkanı Ethem Ağva Genel Sekreterliğe yazdığı yazısında: "Menderes'in Antalya'da bulunduğu zaman Kasım Gülek Antalya'ya gelmez ve hazırladıkları miting ve nümayişlerde Menderes'e cevap vermezse, Antalya'da C.H.P.nin büyük sarsıntılara uğrayacağı ve bu vaziyetten, Antalya'da C.H.P.nin dağılmasından, Antalya CHP teşkilâtının mesuliyet kabul etmeyeceklerini" bildirmiştir. Üskül, agm., s.19.

²⁹ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 25.3.1947 tarihli Yazısı, s.4-5.

ziyaretin etkisini azaltmaya gayret edeceklerini not edecektir. Uslu'nun son aldığı haberlere göre, Celal Bayar Mersin'den Necat vapuruyla 26 Çarşamba veya 27 Perşembe (Mart) günü Antalya'ya gelecektir. Mersin milletvekilleri de kendisine refakat edecek olup, bunlardan başka Refik Koraltan ve Adnan Menderes'in de beraberinde olduğu söylentileri vardır. Uslu, bunu ifade ettikten sonra, bu seyahatin aslında kendileri için de yarar sağladığını zira Antalya'da kimin gerçekten Halk Partili olduğunu kimin "ikiyüzlü" davrandığını açık biçimde öğreneceklerini belirtmiştir.³⁰

Uslu'nun bu Yazısını önceleyen tarihlerde gönderilen istihbarat raporlarına da temas etmek gerekir. 9.3.1947 tarihli istihbarat raporu, Demokrat Parti Antalya örgütünün kendi binalarında, aynı gün saat 10.00'da yaptıkları ve 80-100 kişinin katıldığı toplantıya dairdir. İlk konuşmayı yapan Akif Sarioğlu, Demokrat Parti'nin dağılacağı yönündeki söylentilerin yalan olduğunu söylemiş, başlarındaki Fevzi Çakmak ve diğer liderlerin güçlü olduğunu, yirmi yıldır halkın çektiği sıkıntılara Demokrat Parti'nin son vereceğini belirtmiştir. Daha sonra Namık Kemal'in bir şiirini okumuş ve bunun üzerine gözlerinden birkaç damla yaş akmıştır.³¹ Aynı toplantıda Akif Sarioğlu'nun konuşmasından sonra sözü Ahmet Tekelioğlu almıştır. Tekelioğlu ise, Celal Bayar'a çektikleri davet telgrafının cevabını aldıklarını, cevapta Bayar'ın Mersin'e seyahatinden sonra Antalya'ya uğrayacağı "vaadinin" bulunduğunu söylemiştir. On beş gün içinde liderlerine kavuşacaklarını söyleyen Tekelioğlu, Bayar'ın Mersin'e belki de uçakla gideceğini belirtmiştir. Bayar Sivas'a gittiği zaman, tayyare meydanında (havaalanında) halk kitlesinin kalabalığından ötürü uçak inecek yer bulamayıp havada bir müddet kalmış ve halk dağıtılarak meydan açıldıktan sonra uçak inebilmiştir. Bu örnekle Bayar'ın çok seveni olduğunu vurgulayan Tekelioğlu sözü Antalya'ya gelen bakanlara getirmiştir. Buna göre; köylüler bakanlara köylerinin su içinde kaldığını, bir şey ekip dikemediklerini, bataklığın kurutulması gerektiğini söyleyince, Maliye Bakanı (Halit Keşmir) köylülere Demokrat mı Halkçı mı olduklarını sormuştur. Köylüler yarımız Halkçı yarımız Demokrat diyince bakanlar biz önce Halkçı köylerin işine bakacağız diyip gitmişlerdir. Daha sonra Antalya Milletvekili Rasih Kaplan köylülere,

³⁰ Aynı Yazı, s.5.

³¹ BCA 490.01/620.35.1, 9.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1. Demokrat Parti idarecileri, taşrada kitleleri demagoji yöntemiyle harekete geçirme stratejilerine paralel olarak Meclis'te de sürekli yüksek gerilimli bir ortam yaratmaya çalışmıştır. Bu nedenle de gündelik olaylar çerçevesinde yeni şikayet konuları yaratmıştır. Bu yorum için bkz. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.309. Buna ek olarak Demokrat Parti'nin popülist yaklaşımları için bkz. İlkay Sunar, "Demokrat Parti ve Popülizm", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, s.2076-2086.

Demokratlar istifa edip Halk Partisi'ne geçerlerse bakanlara rica edip işlerini halledebileceğini söylemiştir.³²

Tekelioğlu'nun aynı toplantıda vurgu yaptığı diğer bir konu da Elmalı ocağının dağıldığına dair çıkan söylentilerdir. Demokrat Parti Genel Merkezi'nden alınan ve ocaklara tamim edilen gizli yazıları, Elmalı'daki 'namussuz bir arkadaş', 25 lira karşılığında Halk Partisi'ne satarak, kendisi de Demokrat Parti'nin umdeleri menfaatine uygun gelmediğini beyân ederek, telgrafla istifa etmiştir. Bu istifa Elmalı örgütünün tamamen kapandığı anlamına gelmemektedir. Eleştiri oklarını Rasih Kaplan'a da yönelten Tekelioğlu, Antalya milletvekili olduğu halde milletin yararına bir iş yapmadığını, her sene demiryolu yaptıracağım propagandasıyla bakanları Antalya'ya getirip sonuçta hiçbir icraatı gerçekleştirmediğini söylemiştir. Rapordan son olarak öğrendiğimize göre; Bayar ve arkadaşları büyük bir törenle karşılanacak, iskeleden gidilecek yere kadar halı döşenecektir.³³

13.3.1947 tarihli istihbarat raporunda, aynı hafta içinde Bayar'ın Mersin'den Konya vapuru ile geleceği bilgisi yazmaktadır. Raporun ilginç olan kısmı ise; Akif Sarioğlu ile Ahmet Tekelioğlu hakkında yazılanlardır. Buna göre Sarioğlu; çok haris bir adamdır. Çene kuvvetinden başka bir meziyeti bulunmamaktadır ve ahlaksızdır da, böyle bir adamdan ne beklenebilir, esasen peşlerine takılmış olan insanlar da ayak takımıdır. Antalya Demokrat Partililer içinde bir tek iyi olan Ahmet Tekelioğlu ise de, o da karısına bile söz geçiremediğine göre başına geçtiği Demokrat Parti'yi nasıl idare edebilecektir?³⁴

Celal Bayar'ın Antalya'ya geleceği ile ilgili yazılan istihbarat raporlarından birinde; raporu yazan muhbir; bir Demokrat Parti mensubu ile halktan iki kişinin konuştuklarını duymuş, halktan biri demokrate “*bani Celal Bayar geliyor diyordunuz ne oldu?*” diye sorunca, Demokrat Partili cevaben “*İstanbul'dan gelecek vapurla Mersin'e geçecek oradan da vapurla buraya gelecektir*” demiştir. Bir kısım Antalyalı ise “*bu vali burada iken Celal Bayar Antalya'ya gelmez. Belki vapurda parti*

³² BCA 490.01/620.35.1, 9.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.2. Cumhuriyet Halk Partisi'nin gerek bakan ve milletvekili düzeyinde gerekse de parti görevlileri düzeyinde taşra halkına bu yaklaşımları partilerinin kan kaybına uğramasına sebep olmuştur. Ayşe Güneş Ayata, bu kan kaybına şu açıklamayı getirmiştir: “Batılılaşmış, modern, eğitilmiş bürokratlar ülke ve halk için neyin iyi olduğunu biliyorlardı zira ülkelerini seviyorlardı. Köylüler ise cahil ve gelenekçiydiler. Kendileri için neyin iyi olduğu konusunda kolaylıkla aldatılabilirlerdi, dolayısıyla, onları rejimin muhaliflerinden sakınmak gerekti. Kitleler 'cahil' ve 'anlayıştan yoksun' olduklarından CHP, politikalarını açıklamaya çaba harcamıyordu.” Ayşe Güneş Ayata, *CHP Örgüt ve İdeoloji*, Çev. Belkis Tarhan-Nüvit Tarhan, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.77-78.

³³ BCA 490.01/620.35.1, 9.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.3

³⁴ BCA 490.01/620.35.1, 13.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.3-4. Demokrat Parti'nin hızlı bir biçimde örgütlenmesine ve bu örgütlenme esnasında çok fazla seçici davranmadığına dair Hilmi Uran şunları yazmıştır: “Zaten bu partinin derhal faaliyete geçivermesi için herhangi bir yerde birkaç kişinin müteşebbis heyet halinde bir araya gelivermiş ve ele bir de aza kayıt defteri geçirebilmiş olması kafi geliyordu.” Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.543.

mensupları ile konuşur gider.” demişlerdir. Buna ilaveten Demokratlar, Bayar’ın Antalya’ya gelmesiyle birlikte partinin canlanacağını ve büyük bir karşılama merasimi yapacaklarını söylemişlerdir.³⁵

Demokrat Parti taşradaki örgütlenme aşamasında gerek valilerden ve gerek Cumhuriyet Halk Partisi ocakları tarafından birçok engellemelere maruz kalmıştır. Ahmet Emin Yalman anılarında bu durumu şöyle örneklemetedir: “İlk zamanlarda genişleme imkânları şiddetli bir baskı altında idi. Her nerede teşkilât kurulmak üzere bir müteşebbis heyet meydana getirilse, bu heyet tek parti devrinin valileri ve CHP ocakları tarafından türlü türlü yollardan korkutuluyor, çekilmeye zorlanıyorlardı.”³⁶ Benzer bir örneğin Mükerrerem Sarol tarafından da yaşandığını görmekteyiz. Sarol, Adnan Menderes ile tanıştıktan sonra Demokrat Parti’ye girmiş ve köylerde konuşma yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine bir gün Aydın valisi kendisini çağırılmış ve şu uyarılarda bulunmuştur: “Yarıdan tezi yok hemen parti ile ilişğini kes...ben burada valiysem ve Dr. Şerafettin (Bürge) CHP müfettişi kaldıkça senin Aydın’dan mebus olman mümkün değildir. Mutlaka Meclise girmek istiyorsan bunun yolları vardır. CHP’ye girersen ve muradın derhal yerine getirilir.”³⁷

Demokrat Parti Antalya İl Örgütü’nün 16.3.1947 Pazar günü toplantısına dair istihbarat raporunda da kitapçı Hayret Şakrak’ın *Kuvvet* gazetesinden bazı kısımları okuduğu, Celal Bayar’ın Mersin’e geçtiği, çektikleri telgraflara ve yazdıkları mektuplara aldıkları cevaplarda, elimizdeki Salı değil öbür Salı Antalya’ya geleceği yazılmıştır. İstihbarat elemanı Demokrat Parti toplantılarında, büyüklük küçüklük saygı ve terbiyesinin olmadığını, başkan tarafından yapılan söylev esnasında birbirleriyle konuştuklarını, sigara içtiklerini ve toplantı salonunda çoğunun şapka ile oturduklarını kayda geçmiştir.³⁸ Raporda üzerinde durulan bu durum, yine Demokrat Parti tabanının kültür seviyesi düşük vatandaşlardan oluştuğu düşüncesini ispatlamak içindir.

Celal Bayar’ın Antalya’ya geleceği yönünde peşpeşe yazılan 17.03.1947 tarihli yazılan bir diğer istihbarat raporuna göre; Perşembe günü Bayar, Mersin’den Antalya’ya gelecektir, bu yüzden Demokratlardan belediye üyesi Giritli Seyit Ali Pamir iskeleye giderek bütün deniz motorlarını “tutmuş”tur. Böylece bütün Demokrat Parti mensupları Bayar’ı karşılamak üzere vapura gideceklerdir. Celal Bayar’ı vapurdan Demokrat olan Ekizlerin Mustafa kendi motoruyla çıkarmayı vaat etmiştir. Söylentiler arasında Bayar’ın Akif Sarıoğlu’nun evinde kalacağı da vardır. Celal Bayar’ın gelişine hazırlık yapmak ve geldiği zaman ziyafet vermek üzere Demokrat Partililerin kendi aralarında para toplamakta oldukları

³⁵ BCA 490.01/620.35.1, 15.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1.

³⁶ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4 (1945-1971), Rey Yayınları, b.y.y, b.t.y, s.52.

³⁷ Kabasakal, *age.*, s.170, dipnot 38.

³⁸ BCA 490.01/620.35.1, 16.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1-4.

duyulmuştur. Hatta köylerden iki üç bin atlı getirtilerek karşılama kafilesinin kalabalık olmasına çalışmaktadırlar.³⁹

Celal Bayar'ın Antalya'ya geleceği dedikoduları devam ederken bu sefer 19.3.1947 tarihli rapordan öğrendiğimize göre; Demokrat Partililere Kuyumcu Osman tarafından tanesi bir liraya yüz adet Demokrat Parti rozeti yapılmaktadır.⁴⁰ Bir gün sonraki yani 20.3.1947 tarihli başka bir raporda; istihbarat elemanı Demokratlardan duyduklarına dayandırarak, Celal Bayar'a Çukurovalı "halk kalabalıklarının" teveccühü ve muhabbetini betimleyen aktarması ilginçtir: “*Demokratlardan bazılarınun sözüne göre Celal Bayar'a Adana'da o kadar büyük merasim yapılmış ki birçok halk otomobilin önüne geçerek başbakanımızı göreceğiz diye bağırılmışlar. Otomobilin altına yatmışlar. Halk Celal Bayar'ı kolları üzerinde götürmüşler. Bu vaziyetten mütehasıs olan Celal Bayar halka hitaben ben size karşı hiçbir şey söyleyemeyeceğim siz Demokratlığın ne demek olduğunu anlamış insanlarsınız. Hepinize teşekkür ederim kıymetli Çukurova çocukları demiş ve çok memnun olduğunu söylemiş.*” Yine söz konusu raporda Demokratlardan biri, Celal Bayar'ın Mersin'de eski mebuslardan birinin kızını oğluna aldığını söylemiştir. Bu yüzden Mersinliler Demokrat olmuşlardır. Bundan sonra da Bayar'ın Mersinlilere teveccühü daha fazla olacaktır yorumunda bulunmuştur.⁴¹

Demokrat Parti Antalya İl Örgütü'nün başka bir toplantısına katılan istihbarat görevlisi 23.3.1947 tarihli raporunda, toplantıya Akif Sarıoğlu ve Ahmet Tekelioğlu'yla birlikte Eskişehir milletvekillerinden Kemal Zeytinci'nin de katıldığını ve bir konuşma yaptığını kaydetmiştir. Aynı raporda bu sefer Hatay'da Celal Bayar'ın nasıl karşılandığı yazılmıştır: Demokrat Parti liderini kalabalıklar karşılamıştır, 2000 kişi ile 500 kadar da milli kıyafetli süvari hazır bulunmuştur. Celal Bayar Hatay'ın kapılarından içeriye girerken halk Bayar'a karşı “*Hatay'ın kurtarıcısı Atatürk'ün arkadaşı Celal Bayar siz o zaman başvekiliniz Hatay'ı siz kurtardınız. Şimdi de partimiz başkanı olduğunuz hoş geldiniz.*” diye bağırılmışlardır.⁴²

29.6.1947 tarihli raporda da Akif Sarıoğlu'nun, Celal Bayar'ın başbakanla yaptığı bir konuşmadan örnekler verdiğini görmekteyiz. Buna göre Bayar başbakana; hükümet baskısının Demokratlar üzerinden ne zaman kalkacağı, millet parasıyla meydana gelmiş olan radyo evinden Demokratların ne zaman faydalanacağı ve Demokrat Parti'nin gelişmesini sağlamak için yapılmak istenilen piyango, şifreleriyle niçin men edildiği sorularını sormuştur. Başbakan da bu sorulara olumlu bir cevap vermemiştir.⁴³ Bu raporda istihbarat

³⁹ BCA 490.01/620.35.1, 17.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.4.

⁴⁰ BCA 490.01/620.35.1, 19.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.4-5.

⁴¹ BCA 490.01/620.35.1, 20.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.5-6.

⁴² BCA 490.01/620.35.1, 23.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1-2

⁴³ BCA 490.01/620.35.1, 29.6.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1. Demokrat Parti muhalefet yıllarında radyo konusunda bir hayli mustarip iken, iktidara geçtikten sonra Cumhuriyet Halk

elemanı toplantıya katılan İçel milletvekili Halil Atalay'ı adım adım takip etmiştir. Atalay, toplantı bittikten sonra kaldığı Trak Otel'e istirahat etmek için gelmiş, akşam saat 18.00'e kadar yatmıştır. Akşam saat 22.00'de otelden çıkarak Yenikapı'ya gazinoya uğramış, orada yalnızca bir kahve içtikten sonra tekrar otele geri dönmüş ve kısa bir süre sonra da şehir kulübüne gitmiştir.⁴⁴

Maliye Bakanı Halit Keşmir ile Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı'nın Antalya Seyahati Hakkında Müfettiş Feyzullah Uslu'nun Gözlemleri, Tespitleri ve Tavsiyeleri

CHP'nin Demokrat Partili 1947 yılı, taşra Antalya'da hem rakibinin faaliyetinin takibi hem de sahaya inen olarak, yani bu "Aman uyanalım" devrinde kendi parti temsiliyetinin içine ve arasına girmekte zorlandığı malum halk kalabalıklarıyla o bir türlü yakalayamadığı temasların gerçekleştiği bir yıldır. CHP Antalya İl Örgütü, kendi kendisini de takip etmiştir; CHP'nin Antalya'daki faaliyeti üzerine de istihbaratın ihmal edilmediği görülmektedir. Bu istihbaratın amacı ise herhâlde iktidar olarak CHP'nin taşraya getireceği hizmetlerin değer ölçümünün hâlihazırda hemen merkezle paylaşılması gerektiği düşüncesidir, bu ise yine CHP Bölge Müfettişlerinin görev alanının bir parçası olarak iç eleştiri ve iç denetimi idealpolitikte hesaba katan yaklaşıma işaret eder. Nitekim Maliye Bakanı Halit Keşmir ile Bayındırlık Bakanı Cevdet Kerim İncedayı'nın 1947 yılı Mart ayı başında, bir hafta boyunca Burdur üzerinden Antalya'ya gelerek, ilçelere yaptıkları seyahat yine Feyzullah Uslu'nun 24.3.1947 tarihiyle Genel Sekreterliğe yazdığı Yazı'dan yansiyabilir. Bu yazıdan her iki bakanın da gittikleri yerleri ve buralarda halkla buluşması, il-ilçe sorunları noktasında nelerle ilgilendikleri öğrenilmektedir. Bakanların beraberinde Maliye Müsteşarı ve Özel Kalem Müdürü, Bayındırlık Bakanlığı Su İşleri ile Yol Dairesi Reisleri ve Liman İşleri Müdürü de seyahate katılmışlardır. Seyahatin ilk durak yeri olan Burdur'a 6.3.1947 tarihinde ulaşılmıştır. Burdur'da vilâyet makamı ziyaret edildikten sonra Cumhuriyet Halk Partisi Burdur İl Teşkilâtı'na gidilmiştir. Burada birer kahve içildikten sonra hazırlanan otomobillere binen Bakanlar Antalya'ya hareket etmişlerdir. Yol üzerinde bulunan köylerde dura

Partisi'nin aynı konudaki sızlanmalarına Adnan Menderes şu cevabı vermiştir; "İnönü, radyoda karşılıklı konuşmak için büyük bir ısrar gösteriyor. Esasen öteden beri, (yanlış anlaşılmasın, iktidardan uzaklaştırdığından bu yana) eşit muamele davacısı sıfatıyla radyo meselesini bu bahse ait listenin birinci kalemi olarak başa geçirmiş bulunuyor. Sanki bir nesil boyunca devam eden kendi mesuliyet ve vazife zamanında radyoyu hep böyle muhalefetle birlikte ve karşılıklı kullanmaya alışmış imişler gibi ve sanki bu usul şimdi bizim zamanımızda terk olunmuş gibi. Ve kendisi hükümet imişçesine radyoda karşılıklı konuşmak istiyor ve buna müsaade olunmamasını pek aykırı bir hareket buluyor, son derece yadırgıyor." Bkz. *Adnan Menderes Diyor ki C.H.P Başkanına Cevaplar*, Demokrat Parti Ankara Gençlik Teşkilatı Yayınları, b.y.y, b.t.y, s. 24-25

⁴⁴ BCA 490.01/620.35.1, 29.6.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.2.

dura halk ile temas ederek⁴⁵ aynı günün akşamı Antalya'ya varan heyet geceyi Antalya'da geçirmiştir. Ertesi gün yani 7.3.1947'de Alanya'ya gidilmesi kararlaştırılmıştır ki bu noktada Uslu şu yorumu yapmıştır: “*Gerek Burdur'da ve gerek Antalya'da halk kalabalık, halk içten gelen arzusu ile bakanlarımızı coşkunu tezahüratla karşıladılar. Bu toplulukların zorla değil kendiliğinden olması bilhassa kayda değer.*”⁴⁶

Antalya'dan Alanya'ya sabahleyin hareket eden heyet, güzergâhlarında bulunan yol ve köprülerle ilgilenmişlerdir. Manavgat'tan sonra seyahatin, yolların bozuk olmasından ötürü, zorlu geçtiğini görmekteyiz. Müfettişin tabiriyle 'yol yoldan başka her şeye benzediği' için çok zorluk çekilmiştir. Nihayet Alanyalılar da bakanları çok iyi karşılamışlardır ve heyet o gün Alanya'nın sulama işleriyle meşgul olmuştur. Gece Alanya'da kalındıktan sonra, ertesi sabah liman konusuyla ilgilenmişlerdir. İncelemeler esnasında bakanlar toplu ya da dağınık hâlde sürekli halkla temasta bulunmuşlardır ve müfettişe göre; bu temaslardan halkın memnun olduğu yüzlerinden okunmaktadır.⁴⁷

Bakanlar 8.3.1947 Cumartesi günü saat 13.00'te Alanya'dan ayrılmış ve Manavgat'ta kalabalık halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. Şehrin içinden akan nehrin kenarında, betondan yapılmış bir meydanın ve yaşlı çınar ağaçlarının altında oturmuşlardır. Bakanlar etraflarında biriken halkla sohbet etmiş, günün dertleri ve ihtiyaçları ile iç ve dış politika işleri üzerinde durarak halkı bilgilendirmişlerdir. Bu sohbet sonrasında Manavgat'ın 6-7 kilometre aşağısında bulunan eski Antalya harabelerine gidilmiştir. Bakanlar hem bu harabeleri gezmiş hem de Manavgatlıların bir isteğini incelemişlerdir ki o istek; Manavgat'ın, bulunduğu yerden bu deniz kenarında bulunan Eski Antalya'ya

⁴⁵ Demokrat Parti'nin kuruluş ve teşkilatlanma aşamasında Celal Bayar köylülerle temasta bulunma konusuna son derece önem vermiştir. Partinin Edirne'de yapılacak ilk kongresine giderken yolda gördüğü köylülerle konuşmak için otomobili defalarca durdurmuştur. Hatta bu durum İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in “nerede iki adam görse dışarı fırlıyor...” sitemlerine maruz kalmasına sebebiyet vermiştir. 1946-1950 arası dönem CHP için “Aman uyanalım” dönemidir. Bu konuda özeleştiride bulunan, Beyoğlu ocak kongresindeki delegelerden biri şöyle söylemiştir: “Yirmi üç yıllık bir uykudaydık. Yeni uyandık. En büyük hatamız, daima yukarıya bakıp her şeyi pembe görmemizdir.” Bkz. Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.150-151. CHP uyanmış olsa gerek ki CHP Bakanlarının taşra ziyaretleri ve halkla iç içe temalarında bunun etkisi büyüktür. Halkın, Halk Partili milletvekili adaylarını 1946 seçimleri öncesinde köylerinde görmelerinden ötürü şaşırıldıklarını belirten Mahmut Goloğlu da şunları yazmıştır: “Halk Partisi milletvekili adayları köylere dağılmışlardı. Milletvekili ve adaylarını görmeye alışık olmayan halk, şaşkınlık içinde idi. Sizi Demokrat Parti ayağımıza getirdi diyorlardı. Sonra buna alışmaya ve konuşulanlara cevap vermeye başladılar.” Mahmut Goloğlu, *Demokrasije Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s.86.

⁴⁶ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 24.3.1947 tarihli Yazısı, s.1

⁴⁷ Aynı Yazı, s.1.

nakledilmesidir. Bakanların Manavgat seyahati gece geç saatlere kadar sürmüş ve Antalya'ya dönmüştür.⁴⁸

Geceyi Antalya'da geçiren heyet ertesi gün (9.3.1947) şehirde bazı zirai kurumları ve Aksu Köy Enstitüsü'nü ziyaret etmiş ayrıca Antalya limanı işi ile ilgilenmişlerdir. O akşam Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir Halkevi'nde halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında; Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin şimdiye kadar yaptıkları başarılı icraatları üzerinde durmuş, savaş yıllarında izlediği akıllı siyaseti ve 7 Eylül kararlarının faydalı sonuçlarını açıklamıştır.⁴⁹

Bakanların 10.3.1947 Pazartesi günkü seyahat durakları ise Elmalı-Finike olmuştur. Yol üzerindeki ilk ilçe olan Korkuteli'nde kalabalık halk tarafından karşılanmışlardır. Yarım saatlik bir moladan sonra dönüşte burada kalınmak üzere yola devam etmişlerdir. Öğle yemeği Elmalı'da yenmiş, bakanlar bu sırada halkla sohbet etmişlerdir. Bu sohbetlerde Elmalı halkı, eskiden beri sıkıntı yaratan gölün kurutulması işini bakanlara söylemişler, onlar da bu konuyla ilgilenmişlerdir. Müfettiş Uslu'ya göre; *“Elmalı'nın bir yandan sıhhatini bozan diğer yandan tarım işini zırrüzeber eden göl kurutma işiyle bakanlarımızın yakından ilgilenmeleri Elmalılar üzerinde çok müspet tesir yapmıştır.”* Yine müfettişe göre; başlanan işlerin tamamlanması Elmalı halkına sıhhat ve servet getirecektir.⁵⁰

Elmalı'dan saat 15.00'te ayrılan heyet Finike'ye gitmiştir. O gece Finike'de kalınmış, hem gece hem de gündüz halkın sorunları dinlenmiştir. Ertesi gün, ilçeyi, sahile takiben uzanıp giden ovaya bağlayan ve sırf mahallî imkânlarla yapımı tamamlanan köprü'nün açılış töreni gerçekleştirilmiştir. Tören esnasında ilçenin genç kaymakamı bir konuşma yapmış, Bayındırlık Bakanı İncedayı da buna mukabil bir hitapta bulunduktan sonra kurdeleyi keserek köprüyü hizmete açmıştır. Aynı gün saat 10.00'da Finike'den ayrılan heyet saat 14.00'te Korkuteli'ne varmıştır. Burada Antalya Milletvekili Mustafa Korkut'un evinde yemek yendikten sonra çarşıda halkla yakından temas etmişlerdir. İlçenin içinden geçen çayın üstüne devlet tarafından yapılacak köprü'nün yerini tayin etmek için incelemelerde bulunmuşlar ve 11.3.1947 akşamı Antalya'ya geri dönmüşlerdir. Akşam yemeğinden sonra Antalya Halkevi'nin hazırladığı aile toplantısına bakanlar da katılmışlar ve bu toplantıda Antalya milletvekili Rasih

⁴⁸ Aynı Yazı, s.2.

⁴⁹ Aynı Yazı, s.2. 7 Eylül Kararları, Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir tarafından uygulamaya konan bir devalüasyon hareketidir. Bu kararlara kadar 1 Dolar-1.31 Lira değerindeydi. Bundan sonra 1 Doların değeri 2.83 Lira olacaktır. Bu uygulamasından ötürü Keşmir, birçok eleştiriye maruz kalacaktır. Bu bilgi için bkz. Altan Öymen, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2002, s.556-557.

⁵⁰ Aynı Yazı, s.2-3.

Kaplan Antalyalılar adına bir konuşma yapmıştır. Bakan İncedayı yine mukabil bir konuşmayla ülke gündemini değerlendirmiştir.⁵¹

Bakanlar ve çalışma arkadaşları 12.3.1947 Çarşamba sabahı temaslarını tamamlayarak Antalya'dan ayrılmışlardır. Heyeti Antalya-Burdur sınırında Burdur valisi Rebiî Karatekin ve parti mensupları karşılamıştır. Antalya valisi Sadri Aka burada bakanlarla vedalaşarak Antalya'ya geri dönmüştür. Antalya ilindeki gezilerde bakanlara Antalya milletvekillerinden Rasih Kaplan, Numan Aksoy, Galip Kahraman ve Mustafa Korkut eşlik etmişlerdir. Rasih Kaplan buna ek olarak bakanlarla beraber Isparta'ya kadar gitmiştir. Bundan sonra bakanlar Burdur'da bazı incelemelerde bulunmuşlardır. Maliye Bakanı 13.20 treni ile ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. Bayındırlık Bakanı ise Burdur'da biraz daha inceleme yaptıktan sonra Isparta'ya geçmiştir.⁵²

Bu seyahati değerlendiren Müfettiş Feyzullah Uslu'nun, Antalya ile ilgili olarak nihaî yorumları ise aktarılmaya değerdir:

Bakanlarımızın bu seyahatlerinin çok faydalı olduğuna kaniyim. Bir kere Antalya ve Burdur'un günlük ihtiyaçlarını, tehiri asla caiz olmayan dertlerini **yakından, kendi gözleriyle** görmüşlerdir. Yarının iktisadi gelişmesi bakımından Afrika'ya en yakın olan Antalya il merkezi ile Alanya ve Finike sahillerimiz büyük bir hususiyet arz eder. Bu hususiyet vakit geçirmeden ve kaybetmeden Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinin dikkat nazarlarını bu sahiller üzerine kuvvetle çekmektedir...Çok bakılması gereken Antalya ili o nispette ihmal edilmiş vilayet merkezinin kazalarla karadan irtibatı yok gibi bir şey. Kışın Akseki, Alanya, Kaş hatta Finike ilçelerine gidemezsiniz. Gündoğmuş ilçesine yazın dahi gidilemez. Dokuz kazanın beşi ile kara irtibatı yok. Bu çok acıklı durum sağlık bakımından, iktisat ve ticaret bakımından, bu ilçeler ahalisinin gelişmeleri bakımından yolsuzluk çok ızdıraplı neticeler doğuruyor. Bakanlarımızın bu ziyaretleri, **ızdırabı yakından görmeleri** bu dertlere çabuk deva bulma bakımından her halde çok faydalı olmuştur...⁵³

Feyzullah Uslu'nun izlenimlerinden, Demokrat Parti'nin örgütlenme aşamasında ve 1946 seçimlerine hazırlık döneminde halkla içi içe temaslarda bulunması, Cumhuriyet Halk Partisi'ni etkilediği sonucunu çıkarmak mümkündür. Öyle anlaşılıyor ki bundan sonra Halk Partisi eskisine nazaran

⁵¹ Aynı Yazı, s.3-4.

⁵² Aynı Yazı, s.4-5.

⁵³ Aynı Yazı, s.5-6. Aktarmadaki vurgular bana aittir. Cumhuriyet Halk Partili bakanlar, Antalya'daki karayolu ulaşımının eksikliğini bu şekilde görmüşlerdir. Demokrat Parti de iktidara geldiği zaman ülke genelindeki karayolu ulaşımına önem vereceklerini belirterek Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının ihmal ettiği bu konuya değinmiştir. Adnan Menderes'in konuyla ilgili düşünceleri şöyledir: "...Ulaştırma motorün süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz; Köy yollarının yapılması hususunda imkanların müsaadesi nispetinde umumi bütçeden yardım teminini sağlayacağız." Menderes'in bu konuşmasının tamamı için bkz. Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*, Kültür Ofset, Ankara, 1991, s.413.

biraz daha fazla halk arasına karışacaktır. Bakanlar ve milletvekilleri daha sık taşraya gitmeye başlamışlar, halkın sorunlarını daha yakından incelemişlerdir. Feyzullah Uslu'nun da yorumları bu çerçevededir, Bakanların Antalya'ya gelişini önemsemiştir. Hükümetin bakanlarının yerinden, "kendi gözleriyle" gördükleri "ızdırıp" karşısında gayretinin daha başka bir türlü olacağına dair kanaat Uslu'nun ifadelerinden sezilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi bu şekilde yaparak kendini halka daha fazla sevdirmeye çalışmıştır. Zira belki Demokrat Parti'nin hızlı yükselişini engellemenin bir yolu da budur. Eğer Halk Partisi halkı sık sık ziyaret eder sorunlarını dinleyip çözerse insanlar Demokrat Parti yerine Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy vereceklerdir..

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in Komünistler Hakkında TBMM'de Yaptığı Konuşmanın Antalya'daki Etkilerine Dair CHP Parti İstihbaratı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 1946 seçimleri sonucunda Meclis'e girmeyi başaran Demokrat Parti'nin halkın gözündeki itibarını düşürmek amacıyla çeşitli stratejiler izlediği tespit edilmektedir.⁵⁴ Bunlardan birisi de komünistlik isnatları ile Demokrat Parti'nin gelişmesini engelleme düşüncesidir. Demokrat Parti'nin manevî yönden en popüler ismi olan Fevzi Çakmak üzerinden bu politikanın uygulandığını görmekteyiz. Mareşal Fevzi Çakmak'ın komünistlerle işbirliği yaptığı söylentileri yayılmış ve Meclis'te gergin bir hava yaratılarak sert eleştirilerde bulunulmuştur.

Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in, 'komünist tahriklerinden dolayı Sıkıyönetim Komutanlığınca yapılan soruşturmalar hakkında Giresun Milletvekili Ahmet Ulus'un sözlü soru önergesi'ne Meclis kürsüsünden yaptığı açıklamada (29 Ocak 1947), İstanbul'daki sıkıyönetimin varlığından yararlanılarak gazeteci Zekeriya Sertel, komünizme meyilli olduğu söylenen eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Cami Baykut'un evlerinde arama yapıldığını, bu arama sonucunda, Zekeriya Sertel ve Cami Baykut eliyle yazılı, Tevfik Rüştü Aras tarafından Mareşal'e gönderilen bir mektup bulunduğunu söylemiştir. Sertel ve Baykut bu mektupta Fevzi Çakmak'tan bir dizi talebi vardır: "*Binaenaleyh zâtı devletlerinin Meclis kürsüsünden kısa, veciz ve fakat kat'i bir nutukla meclisin, hükümetin ve cumhur reisinin gayri meşru olarak kurulduğunu, böyle bir*

⁵⁴ Demokrat Parti'ye yönelik karalama politikası için aslına bakılacak olursa 1946 seçimlerinden daha öncesine gitmektedir. Celal Bayar, seçim öncesinde gittiği Adana'da parti merkezinde yaptığı bir sohbet esnasında partililerden biri ona "Bize niçin Kızıl diyorlar" diye sorunca verdiği cevap Demokrat Parti'nin komünizme bakış açısını da gösterir içeriktedir: "Nizamnamemiz sarıhtır. Partiye kızıkları, komünistleri almıyoruz. Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun bir siyasi programımız var. Bütün devletlerle iyi komşuluğu esas tutuyoruz. Söylenenler iftiradır...Biz, ne meşrutiyetin Sait Mollası, ne de son senelerin komünist kırıntılarıyız..." Bayar'ın bu konuşması için bkz. *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylen ve Demeçleri 1946, 1950 ve 1954*, Der. Özel Şahingiray, Doğu Matbaası, Ankara, 1955, s.18-20.

*mecliste bulunmakla onun mesuliyetlerine iştirak edemeyeceğinizi bildirerek çekilmenizi, gemisi batmak üzere bulunan bir amiral gibi bayrağınızı alarak dışarıda halkla beraber onun hakkını ve davasını müdafaa etmenizi en tabii ve zaruri hareket olarak görüyoruz. Bütün milletin böyle bir hareket karşısında arkamızdan geleceğine emin bulunuyoruz.*⁵⁵

Bundan sonra Cumhuriyet Halk Partisi bu propagandayı ülke çapında genişletmeye başlamış, köylere kadar bir takım dokümanlar, gazeteler ve broşürler göndermiştir. Bunlardan en etkili olanı Hüseyin Cahit Yalçın tarafından hazırlanmış olanıdır. “Hakikatler Karşısında” adlı altmış sayfadan ibaret olan bu broşürde Mareşal’in komünistlerle işbirliği yaptığı açıklanmış, üzerine de Fevzi Çakmak’ın, Tevfik Rüştü Aras ve Cami Baykut ile çekilmiş bir fotoğrafı konmuştur. Demokrat Parti’nin ve Fevzi Çakmak’ın komünist olduğu propagandasına karşı da Demokratlar kendilerini savunmak için basın yoluyla açıklamalarda bulunmuşlardır.⁵⁶

Türkiye gündemini kısa sürede sarsan bu olayın etkilerinin Antalya’ya ne seviyede yansıdığına dair notlar yine Feyzullah Uslu’nun Genel Sekreterliği’ne yazdığı 13.2.1947 tarihli Yazısından verilebilir. Şükrü Sökmensüer’in Meclis kürsüsünde komünistler hakkında verdiği izahatın teftiş bölgesi olan Antalya ve Burdur’da çok müspet tesir uyandırdığını kaydeden Uslu’nun ifadelerine göre; ‘halkın millî heyecanı tahrik edilmiş, memleket ve toprak sevgisi takviye edilmiş, sağ duygular şahlanmıştır’. Öyle ki bir tek bu izahatla halkın Cumhuriyet Halk Partisi’ne olan güveni bir kat daha artmıştır.. Hükûmetin bu uyanık ve gayretli hareketi takdir dolu sözlerle alkışlanmış ve komünistler lanetlenmiştir. Halk çarşıda, dükkânlarda, kahvehanelerde, köylerde ve her yerde günlerce bu konuyla meşgul olmuştur.⁵⁷

Feyzullah Uslu ve Antalya Cumhuriyet Halk Partisi mensupları bu konuşmanın etkilerini Antalya’da daha da arttırmak amacıyla planlı bir çalışma sergilemişlerdir. İlk iş olarak bakanın beyanâtını yazan gazetelerden ele geçirilen sayıları etrafa ve köylere göndermişlerdir. Halk Partisinin icraatlarının yanında kaleminin gücünü esirgemeyen Falih Rıfki Atay’ın *Ulus*’taki 8 Şubat 1947 tarihli sayısındaki başyazısı partilerin propagandalarında çok işlerine yaramıştır. Kendilerine kuvvet ve neşelerine neşe katan bu başyazı Uslu’ya göre esasta

⁵⁵ Şükrü Sökmensüer’in konuşmasının tamamı için bkz. *Aynı Tarihi*, Sayı 158 (Ocak 1947), s.10-25.

⁵⁶ Salih Polatkan, *Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak*, Önsöz Basım, 1981, s.151-152. Demokrat Partililer 1947’nin Kasım ayı içerisinde bir genelge yayımlayarak, Cumhuriyet Halk Partisi’nin bazı ajanlarının kendi partilerine sızdırıp irtica ve komünizm tahrikçiliği yaptıklarını iddia etmişlerdir. Bu konuya değinen Asım Us, 9 Kasım 1947 tarihli *Yeni Gazete*’de yazdığı bir makalede; bu iddiaların delilden yoksun olduğunu belirtmiş ve makalesini şu sözlerle bitirmiştir; “Partiler arasındaki münasebetlerin kardeşçe devam edebilmesi için her iki tarafın insaf ve adalet ülküsünü elden bırakmamaya dikkat etmesi lazımdır.” Asım Us’un söz konusu makalesi için bkz. *Aynı Tarihi*, Sayı 168 (Kasım 1947), s.57-58.

⁵⁷ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu’nun CHP Genel Sekreterliği’ne 13.2.1947 tarihli Yazısı, s.1.

"halk mantığı"na pek uygun olduğundan hemen 200 adet çoğaltılarak dağıtılmıştır. İkinci iş olarak ise, halka hitap etmesini ve halkla konuşmasını bilen partilileri kahvelere bir müşteri gibi gönderip, halkı konuşmalarına dahil ederek gerekli uyandırıcı telkinlerin yapılmasını sağlamışlardır. Ancak dağıttıkları gazete nüshaları istedikleri tesiri yapmamıştır. Bunun üzerine Genel Sekreterliğin gönderdiği broşürler imdada yetişmiştir.⁵⁸

Sökmensüer'in söz konusu açıklamamasından önce Mareşal Fevzi Çakmak'ın beyanâtları, Antalya halkı nezdinde Demokrat Parti lehine etki yaratmaktaydı. Ancak bakanın bu konuşması, Antalya halkının Fevzi Çakmak'a olan teveccühünü olumsuz etkileyecektir. Bu olumsuz etkiyi tersten ve elbette Halk Partisi zaviyesinden okuyan ve etkiyi sürekli tutmak, yaymak için verilen mücadeleyi yani taşradaki bu partiler arası rekabette "halk psikolojisine uygun mukabeleler" yapma işinin ayrıntısı Uslu'nun notlarıyla kayda değerdir:

Demokrat partililer bu durumları malum şekiller dairesinde istismara yelteniyorlardı. Muhafız gazetelerin bu konu ile ilgili yazılarını kendi aralarında okuyup hadiselere başka bir mecra vermek ve bunu halkın arasına yaymak istiyorlardı. Biz de halk psikolojisine uygun mukabeleleri vaktinde ve yerinde yapmaktan ve yaptırmaktan geri kalmıyorduk. İşte bu savaş sırasında sekiz tarihli Ulus bize kuvvet getirdi. Bizim için önemli bir takviye kıtası vazifesini gördü. Falih Rıfkı Atay'ın açık, etraflı ve halk mantığına çok uygun baş yazısını içeren Ulus'tan 200 adedin elimize geçmesi kuvvetimizi ve neşemizi kat kat arttırdı. Derhal bunları düzenli şekilde dağıttık ve umumi toplantı yerlerinde kahvehanelerde ocak ve bucaklarda okunmasını sağlayıcı tedbirleri aldık.⁵⁹

Antalya Cumhuriyet Halk Partililerin yaptığı bu çalışmalar neticesinde halkın konu hakkındaki izlenim ve tavrını ölçen bir de rapor yazılmıştır. Dört madde

⁵⁸ Aynı Yazı, s.1. Benzer propagandanın Celal Bayar'ın bir konuşmasına daha yapıldığını kendi anlatımından şöyle öğrenmekteyiz: "Geçenlerde Bursa'da laikliği uzun uzadıya müdafaa eden bir nutuk söylemişim. Sebülür Reşad mecmuası bu nutku –her sözümü ayrı ayrı kötüye yorumlayıp-beni dinsizlikle itham ederek sayfalar dolusu yayınlamıştı. Sonra ne oldu bilir misiniz? Halk Partisi, mal bulmuş Mağribi gibi, bu mecmuadan hemen binlerce nüsha satın alıp memleketin dört köşesine dağıttı. Bunun üzerine ben de İsmet Paşa'ya gittim. Kendisine, reddi imkansız delillerle bu hadise hakkında lazım gelen malumatı verdim ve dedim ki: 'Paşam, hani parti mücadelelerinde din istismarcılığı yapmamak hususundaki sözleşmemiz nerede kaldı? Önce, bu işten haberi olmadığını söyledi. Sonra benim 'izahat' istemekteki ısrarım karşısında öfkelenerek 'Ne yapalım, bizim arkadaşlar senin bir (zaafından) istifade etmişler' dedi." Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, s.195.

⁵⁹ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 13.2.1947 tarihli Yazısı, s.1-2. Demokrat Parti iktidara geldikten sonra Antalya'daki örgütü *İleri* adında bir gazete çıkartıp yerel parti propagandası yapmaya başlamıştır. Gazetelerin halk üzerinde yarattığı etkinin, o dönemdeki iletişim araçları da düşünüldüğü zaman, farkında olan Demokrat Parti, propagandasını bu yolla yapmıştır. Gazetenin başarılı olduğuna dair CHP Akseki İlçe İdare Kurulu Başkanının Genel Sekreterliğe yazdığı bir yazıda; 20.7.1950 tarih ve 78 sayılı *İleri* gazetesinde çıkan bir yazıdan sonra Belen İlvat köyü ocak başkanı ve üyelerinin CHP'den istifa ettiği haberi verilmekteydi. BCA 490.01/620.35.1, CHP Akseki İlçe İdare Kurulu Başkanı'nın CHP Genel Sekreterliği'ne (tarihsiz)Yazısı. Yazının CHP Genel Sekreterliği belge kaydı tarihi 1.8.1950.

halinde düzenlenen raporda, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in açıklamalarının radyodan halk tarafından dikkatle dinlendiği belirtilmiştir. Bu açıklamada eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın da isimlerinin geçmesi hayret uyandırmıştır. Bu önemli insanların böyle kötü ve tehlikeli konularla gündeme gelmesinin vahameti belirtilirken üstelik bunların Şefik Hüsnü, Zekeriya ve Sabiha Sertel ve Cami Baykut ile ilişkilendirilmesi halkın tepkisini arttırmıştır. Halk arasında 'Bunlar da vatan hainidir, hükümet icabına bakmalı, seksenlik Mareşal bu işlere neden karışıyor' şeklinde hararetli konuşmalar geçmiştir.⁶⁰

Sökmensüer'in meclis konuşmasında elindeki vesikalari okurken Celal Bayar'ın 'serserilerin mektubu okunuyor'⁶¹ diye telaşa bağırması halk tarafından hoş karşılanmamış ve bu telaşı, halkın vicdanında, Demokrat Parti'nin gerçekten bu işlere karıştığı izlenimini vermiştir. Özellikle seçimlerde oylarının hemen hemen tamamını Demokrat Parti'ye vermiş olan Giritli muhacirlerin yaşadığı Şarampol mahallesinin sakinleri, Celal Bayar ve Fevzi Çakmak'a ağır kelimelerle hitap etmiş ve biz ne kadar yanlış işler yaptık diye pişmanlıklarını dile getirmişlerdir. Şehir Kulübünde Demokrat Parti taraftarı olan Antalyalılar radyoyu dinlerken şu yorumları yapmışlardır; “*Allah Allah bizim bu gibi fenalıklardan hiç haberimiz yok. Bak neler oluyormuş. Ara sıra radyo ile olup bitenleri söylediler iyi olur.*” Celal Bayar'ın “serserilerin mektubu” lafını radyo gazetesinden duyan bir kısım halk da “*kendisi de onlar gibi serseridir*” demişlerdir.⁶²

Yine rapordan öğrendiğimize göre bir kısım Antalyalı da Tevfik Rüştü Aras hakkında sert ithamlarda bulunmuştur. Buna göre; “*Şefik Hüsnü kimdir tanımıyoruz fakat Tevfik Rüştü Aras senelerce Dışişleri Bakanlığını yaptı. Bunun paraya pula ihtiyacı yok. Bu adam Türk değil mi. Kendisinde Türk kanı olsaydı biz Moskofa teslim etmek istemezdi. Bana bırakmalar bu hainleri küflü bıçakla keserim*” türünden sözler sarf etmişlerdir. Bundan daha ağır ifadelerin de kullanıldığını yazan rapora göre, biraz daha ılımlı olan vatandaşlar hükümetin işine karışılmayacağını ve hükümetin işini bildiğini, endişe edecek bir şey olmadığını söylemişlerdir.⁶³

⁶⁰ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 13.2.1947 tarihli Yazısı, Ek 1, s.1.

⁶¹ Ekrem Uşaklıgil, *Son Posta* gazetesinin 11 Şubat 1947 tarihli sayısında yazmış olduğu bir makede Celal Bayar'ın bu sözüne de değinerek şunları söylemiştir: “Celal Bayar bu tek cümle ile bir parti manevrası karşısında bulunmuş olmak ihtimaline hiç dokunmadan, yapılan tarihçeyi ve okunan vesikalari kıymetsiz sayıyor, bir taraftan da İçişleri Bakanını beyhude vakit kaybetmekle muahaze ediyordu, belki daha fazla konuşabilirdi, yahut parti sözcüsünü konuşturabilirdi, fakat bu kadarını yeter buldu, yani Mareşali müdafaa etmek işini yapmış oldu.” *Aynı Tarihi*, Sayı 159 (Şubat 1947), s.9.

⁶² BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 13.2.1947 tarihli Yazısı, Ek 1, s.1

⁶³ Aynı Yazı ve Ek 1, s.1-2.

Halk arasında dolaşan diğer bir takım söylentilere göre de; bu gibi sakıncalı durumlar, örfi idare⁶⁴ sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Örfi idareyi istemeyenler artık bunun gerekliliğine inanmamalıdır. İster bilerek ister bilmeyerek Fevzi Çakmak'ın bu tip işlere karışması affolunamaz bir hatadır. Komünistler Demokrat Parti'yi kendi işlerine alet etmektedirler ve Demokratlar, bunları kendi içlerinde bulup kendi elleriyle teslim etmelidirler. Bu gibi komünist mektuplarını Demokratlar önceden Hükûmete haber vermelilerdir.⁶⁵

Cumhuriyet Halk Partisi cephesinde durum bu şekilde değerlendirilmişken, Demokrat Parti Antalya İl Örgütü ise doğal olarak savunma pozisyonunda taraftarlarını teskin etmeye çalışmaktaydı. 3.2.1947 tarihli CHP istihbarat raporundan öğrendiğimize göre; Demokrat Partililer Pazar günü saat 13.30'da parti merkezinde umumî olmayan bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda sözü komünistlik meselesine getiren İl İdare Kurulu üyesi Akif Sarıoğlu “*Arkadaşlar radyolarda, gazetelerde görüp işittiğiniz gibi komünist meselesi ile alakalı olanlar vardır. Bu işle Mareşal'in de ilgisi olduğundan şüphe edenler olmuşsa da onun ufacak bir lekesi dahi yoktur ve olmasına da katiiyen imkan veremeyiz. Önümüzde köy muhtarı seçimi vardır. Her neye mal olursa olsun adaylarımızı kazandırmaya çalışmalıyız.*”⁶⁶ diyecekti. Demokrat Parti için Fevzi Çakmak halk tarafından sevilen önemli bir isimdir. Zaten Demokrat Parti'nin kuruluş aşamasında, Fevzi Çakmak'ın bu popülerliğinden faydalanarak halktan destek kazandığı bilinmektedir. Mareşal hakkındaki bu iddialar Demokrat Parti'yi de etkileyeceği için toplantılarda O'nu korumaya yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır.

Demokrat Parti Antalya İl Örgütü'nün komünistlik konusuyla ilgili savunma çalışmaları ilerleyen günlerde de devam etmiştir. 9.2.1947 tarihli toplantıyla ilgili olarak bir gün sonrasında yazılan raporda bu konu üzerinde durulmuştur. Buna göre; merkez Demokrat Parti binasında saat 10.30'da yapılan toplantıya Ahmet Tekelioğlu ve Akif Sarıoğlu ile parti mensuplarından 25-30 kişi katılmıştır. Toplantıda ilk önce *Vatan* gazetesinin 6 Şubat tarihli nüshasında yayınlanan

⁶⁴ İkinci Dünya Savaş başlayınca TBMM 25 Kasım ve 1196 sayılı kararıyla, İstanbul ve Trakya ile Kocaeli ve Çanakkale vilâyetlerinde örfi idareyi ilân edilmiş, her altı ayda bir ve 11 defa uzatılarak 23 Aralık 1945 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Kıbrıs ve 6/7 Eylül olayları sebebiyle uygulanan sıkıyönetim Ankara, İzmir ve İstanbul'da uygulanmıştır. Bu sıkıyönetim 7 Haziran 1956'da ve en son İzmir'den kaldırılmak suretiyle Ankara ve İstanbul'da ilân edilmiştir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II.Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, s.440, dipnot 1. Bu bilgiye ek olarak Feroz ve Bedia Ahmad'ın eserinde sıkıyönetimle ilgili olarak şu bilgi verilmiştir: “Hükümet sıkıyönetimi kaldırmaya karar verdi (Sıkıyönetim İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla 23.11.1940'da ilan edilmişti).” Bu eserde belirtildiğine göre sıkıyönetim 22 Aralık 1947 tarihinde kaldırılmıştır. Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *age.*, s.39.

⁶⁵ BCA 490.01/620.35.1, Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 13.2.1947 tarihli Yazısı, Ek 1, s.2.

⁶⁶ BCA 490.01/620.35.1, 3.2.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1.

“Mareşal’in Topyekun Cevabı” başlıklı beyannâmesi⁶⁷ Hayret Şakrak tarafından okunmuştur. Bu bittikten sonra 7 Şubat tarihli *Vatan* gazetesinde Mareşal’in beyannâmesi hakkında, Mümtaz Faik Fenik imzası ile yazılmış olan makale okunmuştur. Bundan sonra Ahmet Tekelioğlu söze başlayarak, Mareşal’in sahip olduğu yüksek şahsiyetle komünistliğe alet olmayacağını belirtmiş, Halk Partisi’nin bunu kendi lehine kullandığını ancak halkın gözünde Mareşal’in mevkiinin sarsılmayacağını söylemiştir.⁶⁸

Tekelioğlu’nun konuşması bittikten sonra sözü Akif Sarioğlu almış ve Kuran-ı Kerim’den örneklerle dinsiz komünizm anlayışında olmadıklarını ispatlar nitelikte Fevzi Çakmak’ı savunmaya başlamıştır. Sarioğlu’nun dikkate değer konuşması şöyledir:

Türklerin laik olmakla beraber Müslüman olduklarını binaenaleyh Kuran-ı Kerim’deki (Vettini ve'zzeytuni) suresini okuyarak sonundaki (Ahsenül takvim) ayeti mucibince insanların (Ahsenül takvim) olarak yaratıldıklarından iyi ve kötüyü tefrik etmek istidadında da bulduklarını ve bir kör için elli bin kişi kör dese buna mukabil iki kişi kör değildir. Bu iki kişinin sözü hüsnüniyete mahrum olduğu için indellahta elli bin kişinin sözüne müreccah bulunduğunu söylemiş ve bu sözleri ile Mareşal hakkında Halk Partisi tarafından ne kadar çok kişi kötü söz söylese de hakikati müdrük olan Demokratlar tarafından iyiliği hakkında söylenen sözler Mareşal’in büyüklüğünü ve iyiliğini teyide kafi bulunduğunu ima etmek istemiş ve Mareşal hakkında tahkikat mukabilinde söz söyleyen Halk Partisi matbuatının maddi menfaat ve gagesini takip ettiklerini ve bu kabil kimseleri telif ettiğini, Mareşal’in reisicumhur olmakta gözü olmadığını böyle bir arzuda bulunmuş olsaydı Atatürk öldüğü vakit kendisine vaki olan teklifi reddetmezdi. Mehaza reisicumhur olmak arzu ve emeli her vatandaşın hakkı olduğu gibi Mareşal’in de böyle bir emel takip etmesinin çok görülmeceğini söyledi.⁶⁹

İstihbarat raporlarında çoğunlukla iç politika ile ilgili mevzular yer almasına karşın bazen dış politika konularında da konuşmaların yapıldığını görmekteyiz. Akif Sarioğlu bununla ilintili olarak komünistlik konusuna değinmiştir. 29.6.1947 tarihli raporda ifade edildiği üzere; Avrupa’nın ekonomik kalkınması bakımından Amerika yalnız Türkiye ve Yunanistan’a değil Macaristan ve diğer zarar gören devletlere de aynı yardımı yapacaktır. Amerika’nın bu işteki amacı “komünizm mikrobunun” dünyaya yayılmamasını ve Boğazlar’ın sıkı bir kontrol altına alınmasını sağlamaktır. Ruslar da anlamıştır ki Amerika Türkiye ile beraberdir. Ruslar bizi komünist yapmak istemektedirler. Ancak Türkler aslen

⁶⁷ Fevzi Çakmak bu savunmasında, politik hayata girdiği günden beri kendisine bir takım adlar takıldığını belirtmiş, kızının mezarını ziyaret ettiği için “mürteci” olarak, halka ‘çocuklarım’ diye hitap ettiği için “mutaassıp” olarak, halkın hak ve hürriyetlerini savunduğu için de “komünist” olarak etiketlendiğini dile getirmiştir. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s.155.

⁶⁸ BCA 490.01/620.35.1, 10.2.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1.

⁶⁹ Aynı Rapor, s.1.

aile hayatından ve mesken hakkından vazgeçmezler.⁷⁰ Sarıoğlu'nun bu dış politika yorumundan ister istemez Demokrat Parti'nin iç politikası hakkında mesaj verdiği izlenimi uyanmaktadır. Kısa bir süre önce komünist yanlılığı vurgusu yapılan Demokrat Parti'nin oysa ki komünizmi zararlı bir mikrop olarak gördüğü belirtilmekte, partilerine yapılan yakıştırmaların yalan olduğunu ispatlama gayretleri kendini belli etmektedir.

Sonuç

Türkiye'yi 23 yıl boyunca tek başına yöneten Cumhuriyet Halk Partisi'nin, sahip olduğu yönetim alışkanlıklarını bırakarak çok partili yaşama ayak uydurmasında zorlanması nispeten doğal karşılanabilir. Bu süreç içerisinde meclisi bir muhalefet partisi ile paylaşmadığı için nasıl hareket etmesi gerektiğini bilmemesi de doğal karşılanabilir. Hele hele daha önceki çok partili hayata geçiş denemelerinin hazin sonla neticelenmesi, Cumhuriyet Halk Partisi'ni bu üçüncü denemede aynı sonla karşılaşmamak için özel tedbirler almaya itmiş olması da gayet doğaldır. Antalya'da yapılmış olan istihbarat faaliyetlerini de bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarda bulunduğu süreçte halkla çok fazla iç içe olmaması, halkın Demokrat Parti'ye kısa sürede sempati duymasını sağlamıştır. Bunda Demokrat Parti'nin halkı kucaklayan yaklaşımlarının da büyük etkisi olduğu görülmektedir. İşte Cumhuriyet Halk Partisi, bir taraftan istihbarat faaliyetleri ile Demokrat Parti'nin nasıl bu şekilde hızla geliştiğini anlamaya çalışırken diğer taraftan Demokrat Parti mensuplarının yaptığı gibi halkın arasına karışıp insanların kendi partilerinden uzaklaşmasını engellemek istemiştir.

Demokrat Parti'nin siyaset sahnesine çıkması, Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı duyulan memnuniyetsizliğin yüksek tondan seslendirilmesine ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin gücünün zayıflamasına neden olmuştur. Bu noktada Cumhuriyet Halk Partisi telaşla iktidarı koruma derdine düşecektir. Demokrat Parti'nin akıl almaz biçimde hızlı büyümesi korkuların gün ışığına çıkmasına sebebiyet verecektir. Eğer iktidar kaybedilirse artık öyle rahat rahat milletvekili seçilmek mümkün olmayacaktır. Daha da önemlisi iktidarda olmanın sağladığı avantajlar kaybedilecektir ki, asıl ürkütücü olan da budur. Bu perspektiften bakınca Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrat Parti faaliyetleri hakkında istihbarat çalışmaları yapması olağan karşılanabilir.

Bu istihbarat raporları sayesinde Demokrat Parti'nin halk tabanı yaratma konusunda verdiği mücadele de görülebilmektedir. Halk Cumhuriyet Halk Partisi'nden memnun değildi herhâlde ve yeni bir partiyi istiyordu.. Fakat halk, Demokrat Parti'ye geçtiği zaman da başına geleceklerin ne olacağını tam olarak

⁷⁰ BCA 490.01/620.35.1, 29.6.1947 tarihli İstihbarat Raporu, s.1.

bilmiyordu. Cumhuriyet Halk Partili yerel yöneticilerin hışmına uğrayabilir ya da hükümet görevlilerinin baskısıyla karşılaşabilirdi. Bunun için Demokrat Parti taşra yetkilileri halka güven vermek ve davalarına inandırmak mecburiyetindeydi. Antalyalı Demokrat Partililerin toplantılarında yaptıkları konuşmalar bu sebepten ötürü dikkate değerdir.. İstihbarat raporlarına şehir tarihi ölçeğinde bakıldığında, ulusal politik gelişmelere karşı halkın verdiği reaksiyonlar önemlidir. Raporlar, bütüncül olarak değerlendirildiğinde halkın çok partili hayata ne kadar hazır olduğunun anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır.

Kaynaklar

Adnan Menderes Diyor ki, CHP Başkanına Cevaplar, Demokrat Parti Ankara Gençlik Teşkilatı Yayınları, b.t.y., b.y.y.

AĞAOĞLU, Samet (1993) *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, Cemil KOÇAK (Yay. Haz.), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

AHMAD, Feroz-Bedia Turgay AHMAD (1976) *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

AYATA, Ayşe Güneş (1992) *CHP Örgüt ve İdeoloji*, Çev. Belkıs Tarhan-Nüvit Tarhan, Gündoğan Yayınları, Ankara.

AYDEMİR, Şevket Süreyya (1979) *İkinci Adam*, II.Cilt, 4. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ayın Tarihi, Sayı 158 (Ocak 1947); Sayı 159 (Şubat 1947), Sayı 169 (Kasım 1947), Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara.

BARUTÇU, Faik Ahmet (2001) *Siyasi Hatıralar Millî Mücadeleden Demokrasiye*, Cilt 2, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA, Ankara]

Cumhuriyet Halk Partisi Evrakı [Fon. Kod. 490.01]

1. BCA 490.01/620.35.1; *CHP Manisa Milletvekili ve Antalya ve Burdur Bölge Müfettişi Feyzullah Uslu'nun Yazıları*

Feyzullah Uslu'nun Elmalı CHP İlçe İdare Kurulu Başkanlığı'na 3.1.1947 tarihli Yazısı.

Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 13.2. 1947 tarihli Yazısı.

Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 24.3. 1947 tarihli Yazısı.

Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 25.3.1947 tarihli Yazısı

Feyzullah Uslu'nun CHP Genel Sekreterliği'ne 2.4.1947 tarihli Yazısı.

2. BCA 490.01/620.35.1; *CHP Antalya İl Örgütü İstihbarat Raporları*

26.1.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 3.2.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 7.2.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 10.2.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 9.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 13.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 15.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 16.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 17.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 19.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 20.3.1947 tarihli

- İstihbarat Raporu; 29.3.1947 tarihli İstihbarat Raporu; 29.6.1947 tarihli İstihbarat Raporu.
3. BCA 490.01/620.35.1, CHP Akseki İlçe İdare Kurulu Başkanı'nın CHP Genel Sekreterliği'ne (tarihsiz) Yazısı.
4. BCA 490.01/620.35.1; CHP Amasya Milletvekili ve Balıkesir Bölge Müfettişi Ahmet Eymir'in CHP Genel Sekreterliği'ne 18.10.1950 tarihli Yazısı.
- BAYAR, Celal, *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, b.t.y., b.y.y.
- BİLGİNER, Recep (2005) *Üç İktidar Üç Hayal Kırıklığı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946, 1950 ve 1954* (1955) Özel Şahingiray (Der.), Doğu Matbaası, Ankara
- ÇAVDAR, Tevfik (1983) Demokrat Parti, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, 2060-2075.
- EKİNCİ, Necdet (1997) *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- EROĞUL, Cem (1990) *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- GOLOĞLU, Mahmut (1982) *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KABASAKAL, Mehmet (1991) *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri (1984) *Politikada 45 Yıl*, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım (2006) Türkiye'de Çok-Partili Demokrasiye Dönüşüm Toplumsal Dinamikleri, *Toplum ve Bilim*, Sayı 106, 174-191.
- KARATEPE, Şükrü (2001) *Tek Parti Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARPAT, Kemal (1996) *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, Afa Yayınları, İstanbul
- KOÇAK, Cemil (1992) 'Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği, *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 459-494.
- MAYAK, Faysal (2007) Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütünün Çalışmaları (1935), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt IV, Sayı 15 (Güz), 191-219.
- METİNSOY, Murat (2006) Erken Cumhuriyet Döneminde 'Mebus'ların' İntihap Dairesi' ve 'Teftiş Bölgesi' Raporları, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 3 (Bahar), 103-169.
- Milli Şef Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü'nün Türkiye Büyük Millet Meclisi 7. Dönem, 3. Toplantısını Açış Söylevleri 1.XI.1945* (1945) Ulus Müessesesi, Ankara.
- ÖNER, Kenan (1948) *Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul.
- ÖYMEN, Altan (2002) *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, 4. Baskı, İstanbul
- POLATKAN, Salih (1981) *Askeri ve Siyasi Yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak*, Önsöz Basım, [b.y.y]
- SAROL, Mükerrrem (1983) *Bilinmeyen Menderes*, 2 Cilt, Kervan Yayınları, İstanbul.
- SUNAR, İlkay (1983) Demokrat Parti ve Popülizm, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 8, İletişim Yayınları, 2076-2086.

- SÜKAN, Faruk (1991) *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960*, Kültür Ofset, Ankara.
- TEKİN, Nil Türker (2002) 1946 Seçimlerinde Propaganda Tek Parti Döneminin Sonu, *Toplumsal Tarib*, Sayı 106 (Ekim), 66-70.
- TOKER, Metin (1990) *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, 3. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TOPRAK, Zafer (1998) Demokrasiye Geçerken Muhalefete Gözaltı, Fişler ve Fişlenenler, *Toplumsal Tarib*, Sayı 53 (Mart), 4-9.
- TOPRAK, Zafer (1998) Bir Muhalefetin Mikro Tarihi Antalya 14 Nisan 1952, *Toplumsal Tarib*, Sayı 53 (Mart), 10-14.
- TÜNAY, Bekir, *Menderes Devri Anıları, Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım*, Nilüfer Matbaacılık, İstanbul, b.t.y.
- URAN, Hilmi (2008) *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- UYAR, Hakkı (1999) *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- ÜSKÜL, Zafer (1990) Menderes ve Gülek'in Antalya Gezileri Bir Belge, *Tarih ve Toplum*, Cilt 14, Sayı 82 (Ekim), 17-21.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 4 (1945-1971), Rey Yayınları, b.t.y., b.y.y.
- ZÜRCHER, Erik Jan (2006) *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner GÖNEN, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.